

Arbetsvillkor och maktrelationer i avlönat hushållsarbete

Vesa Leppänen

WORK LIFE IN TRANSITION
03 2013

ARBETSLIV I OMVANDLING

ARBETSLIV I OMVANDLING

är utgiven av Work, Technology and Social Change (WTS), Lunds universitet
i samarbete med Forum för arbetslivsforskning (FALF),
Centrum för tillämpad arbetslivsforskning och utvärdering (CTA) Malmö högskola,
och Institutionen för arbetsvetenskap, ekonomi och miljöpsykologi, SLU Alnarp.

Redaktör: Håkan Hydén
Ansvarig utgivare: Måns Svensson
Controller: Johanna Alkan-Olsson
Redaktionssekreterare: Lilian Dahl
Redaktionsråd: Lena Abrahamsson, Bo Hagström,
Kerstin Isaksson, Ulf Leo, Peter Lundqvist och Christina Scholten.
Teknisk redaktör och grafisk form: Magnus Gudmundsson

Copyright © Work, Technology and Social Change (WTS) och författaren.

Work, Technology and Social Change (WTS)
Lunds universitet
Box 42
221 00 Lund

ISBN 978-91-87521-02-7
ISSN 1404-8426

Tryck: Media-Tryck, Lunds universitet
Lund 2013

**CLIMATE
COMPENSATED
PAPER**

REPA®
A part of FTI (the Packaging and
Newspaper Collection Service)

Abstract

Det har funnits hushållsarbetare under mycket lång tid och i de flesta delar av världen. Yrket som hushållsarbetare är nu ett av de vanligaste kvinnoyrkena internationellt. I Sverige minskade antalet hushållsarbetare under 1900-talet och 1990 var endast en halv promille sysselsatta som hushållsarbetare. Men under slutet av 1900-talet ökade efterfrågan på hushållsarbetare och 2007 beslutade riksdagen om ett skatteavdrag för privatpersoner som köper hushållstjänster, t.ex. städning, vård av kläder och hemtextilier, trädgårdsarbete och barnpassning. För många köpare innebar reformen en halvering av priset. Skatteavdraget innebar att antalet hushållsarbetare ökade kraftigt och 2012 fanns minst 8000 helårsarbeten i denna bransch, vilket motsvarar ett betydligt större antal sysselsatta. Reformen aktualiserade en debatt om arbetsvillkoren för denna nya yrkesgrupp, vilken återspeglar en internationell debatt som pågått under mer än ett århundrade. Där har det bl.a. sagts att arbetet är lågavlönat, fysiskt tungt, innebär långa arbetstider, kan leda till social isolering och olika former av övergrepp. Dessa arbetsvillkor uppkommer vid mötet mellan hushållsarbetare och de som anlitar dem. I denna text analyseras maktrelationen mellan dessa två parter. Analysen är baserad på etnografiska studier om hushållsarbeters vardag i Sverige och den övriga västvärlden under slutet av 1900- och början av 2000-talet. Som analytiskt redskap används Tönnies begreppspar Gemeinschaft och Gesellschaft (1887). I det förmoderna samhället karakteriserades relationen mellan hushållsarbetare och familj av Gemeinschaft, d.v.s. att hushållsarbetaren var en del av hushållet och hade en viss status som innebar underordning under husbonden. Det har länge hävdats att samhällets modernisering leder till att relationen ersätts med Gesellschaft, d.v.s. baseras på kontrakt där arbetsuppgifter, arbetstider, löner, m.m. är reglerade. Men i denna text hävdas att yrkesrollen som hushållsarbetare alltid innebär en blandning av Gemeinschaft och Gesellschaft. Det finns förhållanden som drar relationen mot Gemeinschaft: framför allt informellt arbete; inneboende; avsaknad av eget socialt nätverk; oreglerade arbetstider; oreglerat arbetsinnehåll; hög grad av omsorgsarbete istället för praktiskt arbete; hög grad av ekonomiskt beroende av enskilda kunder; och att kunder är hemma när arbetet utförs. Dessa villkor drar relationen mot ökad grad av familjärisering och erbjuder hushållsarbetaren en status i familjen. Samtidigt finns det omständigheter som drar relationen mot Gesellschaft: framför allt formellt arbete (i synnerhet när hushållsarbetaren driver eget företag eller är anställd i företag som anlitas av kunden);

eget boende; eget socialt nätverk; reglerade arbetstider; reglerat arbetsinnehåll; praktiska sysslor; låg grad av ekonomiskt beroende av enskilda kunder; och att kunder inte är hemma när arbetet utförs. Det är framför allt statliga regler om anställningsformer som drar mot ökad grad av Gesellschaft, men även företag och fackföreningar. Det finns även familjer som strävar efter relationer som är mer Gesellschaftliga, t.ex. de som "köper städningar" på samma sätt som de köper andra varor. Detta förhållande, att yrkesrollen alltid innebär en blandning av Gemeinschaft och Gesellschaft, innebär att vissa av de problem som förknippas med hushållsarbetet inte helt kan lösas genom ökad grad av Gesellschaft, t.ex. att hantera nedlåtande inställning från vissa kunder eller den sorg som kan uppstå efter att ha fått sluta arbeta i en familj där man fått starka emotionella band till familjens barn. Istället behövs andra metoder, t.ex. utbildning och organiserat socialt stöd.

Innehåll

Inledning	7
Makt	12
Gemeinschaft <i>och</i> Gesellschaft	16
Hushållsarbetaren i Gemeinschaft och Gesellschaft	18
Hushållsarbetarnas återkomst	21
Staten och hushållsarbetarna	27
Medborgerlig status	27
Formella relationer mellan hushållsarbetare och kunder	29
Det svenska RUT-avdraget	32
Familjerna och hushållsarbetarna	35
Vilka som anställer	35
Vilka som anställs	36
Arbetet utförs i kundens hem	42
Praktiskt arbete och omsorg	43
Det praktiska arbetets icke-professionella och transparenta karaktär	44
Praktiskt arbete med att hantera kundens smuts	44
Moralism kring det praktiska arbetet	45
Omsorgsarbete	45
Kunder som är hemma	46
Att vara inneboende	47
Att vara beroende av enskilda kunder	49
Lön och social status	49

Sociala relationer mellan familjerna och hushållsarbetarna	51
Asymmetrier	51
Sympatier	53
Familjäritet	54
Familjäritetens gestalter	55
Social isolering	56
Sammanfattning och diskussion	58
Referenser	63

Inledning

Under den förmoderna epoken var en stor del av befolkningen i Europa hushållsarbetare.¹ Flertalet arbetade vid gods och gårdar på landsbygden men det var också många som arbetade i stadshushållen. Vissa arbetsuppgifter utfördes inomhus, t.ex. städning, matlagning och omsorg om barn och äldre, medan andra utfördes utomhus, t.ex. reparationer, transporter och jordbruksarbete. De flesta var inneboende och fick en stor del av lönen in natura. Ofta betraktades de som ett slags medlemmar i hushållen och många stannade i samma hushåll under lång tid, ibland hela sitt liv.

Ännu under 1880-talet fanns ett stort antal hushållsarbetare i Europa, men sedan började deras andel av den arbetande befolkningen minska. Denna minskning började i jordbruken och främst minskade antalet manliga lant-/hushållsarbetare. Det sammanhänger med att jordbruken och transportererna mekaniserades och att produktionen av varor flyttades från hushållen till de nya fabrikererna. Den övertaliga arbetskraften sökte anställning inom varuproduktion och service inom de privata och offentliga sektorerna. Även fortsättningsvis fanns en stor efterfrågan på kvinnliga hushållsarbetare. Det sammanhänger med att de arbetsuppgifter som traditionellt utfördes av kvinnor - d.v.s. städning, matlagning och omsorg om barn, sjuka och gamla - fortfarande utfördes inom hushållen. Efterfrågan på kvinnliga hushållsarbetare t.o.m. ökade under de första decennierna av 1900-talet. Sedan börjande även de kvinnliga hushållsarbetarnas andel av den arbetande befolkningen att minska. Viktiga anledningar var att hushållsarbetet mekaniserades och rationaliserades och att de offentliga välfärdssystemen växte fram. En annan anledning var att kvinnor allt oftare valde att arbeta inom de framväxande tillverknings- och servicesektorerna.

Mot denna bakgrund började man - under mitten av 1900-talet i den moderna västvärlden - tala om hushållsarbetarna som en obsolet yrkesgrupp (Aubert 1956, Coser 1973). Denna bedömning var felaktig eftersom antalet hushållsarbetare sedan började öka. Det finns nu (under början av 2000-talet) ett stort antal vitt anställda hushållsarbetare i EU: År 2005 var de 752 000 i Spanien och i Tyskland var de 173 000 (Eurostat 2008). Det finns även ett stort antal svart anställda hushållsarbetare i EU.

---

1 Arbetet med denna text finansierades med forskningsanslaget "Hushållstjänster: Arbetsvillkor och omsorgsrelationer" av FAS under 2010-2013 (Dnr. 2009-0486). Jag vill tacka prof. em. Ann-Mari Sellerberg, fil.dr. Maria Löfgren-Martinsson, fil.mag Lars Dahlberg och fil.mag. Susanne Linné för värdefulla synpunkter. Jag vill också tacka den anonyma granskare som anlätades av Arbetsliv i Omvandling.

Enbart i Tyskland uppskattades deras antal vara mellan 1,2 och 2,9 miljoner år 2002 (Sarti 2005:74).

Efterfrågan på hushållsarbetare ökade fr.o.m. slutet av 1900-talet. I Sverige påstods att efterfrågan ökade fr.o.m. 1980-talet och att den främst tillgodosågs genom svartarbete. I flera delar av Europa har den ökade efterfrågan aktualiserat en debatt som handlat om hur tillgången på arbetskraft till denna sektor kan ökas; hur antalet svartarbetare kan minskas; hur invandringen av arbetskraft till denna sektor ska regleras; hur man kan skapa goda arbetsvillkor i denna sektor; och hur staten ska beskatta arbetet. Flera EU-länder försöker reglera migrationen från länder utanför EU och förenkla för arbetsgivare att importera arbetskraft (European Commission 2010).

Flera EU-länder har även beslutat om skatterabatter för de som köper hushållstjänster, t.ex. Danmark, Frankrike, Belgien och Tyskland (Sarti 2005, Platzer 2007, Windebank 2007, Galotti 2009). I Sverige introducerades 2007 ett särskilt skatteavdrag för privatpersoner som köper hushållstjänster, t.ex. städning, matlagning, vård av kläder och hemtextilier, snöskottning, trädgårdsarbete, barnpassning, skötsel av personlig hygien och ledsagning (SFS 2007:346, Skatteverket 2007). Detta skatteavdrag kallas "RUT-avdraget", där RUT utläses "Rengöring Underhåll Tvätt". För många köpare innebär skatteavdraget en halvering av priset. Antalet köpare och säljare ökade kraftigt fr.o.m. 2007. Under andra halvåret 2007 ansökte 46 000 personer om skatteavdrag och 2012 var deras antal drygt 490 000 (Skatteverket 2013, Sköld 2009). Antalet helårsarbeten i den vita hushållsbranschen var 2012 ungefär 8000, vilket betyder att antalet sysselsatta var betydligt högre (Skatteverket 2013).

Relationen mellan familjen och hushållsarbetaren kan beskrivas som en maktrelation. Under lång tid beskrevs maktrelationen ur de styrandes perspektiv. För mer än 2300 år sedan gav Aristoteles rekommendationer om hur tjänstefolk (ofta slavar) bör styras (Aristoteles 2009). I Blackstones kommentarer till den engelska lagen 1765 diskuterades "the three great relations in private life". Allra först behandlades relationen mellan "master and servant" och den första typen av "servants" som berördes var "menial servants" eller "domestics", d.v.s. dem vi nu kallar hushållsarbetare (Blackstone 1893). Senare, fr.o.m. 1800-talets slut, beskriver hushållsarbetarna själva - och andra som tar deras parti - denna maktrelation. De berättar om hur hushållsarbetare ofta varit livegna, inlåsta, skuldsatta och på andra sätt utsatta för tvångsarbete. Arbetet har ofta varit fysiskt tungt och de har ofta haft långa arbetstider. Många har varit underbetalda, socialt isolerade och blivit utsatta för olika former av fysiskt och psykiskt våld (Addams 1896, Fredrick 1914, ILO 1951, Moberg 1978, Salmon 1897, Sarti 2005).

Fortfarande pågår en intensiv internationell debatt om hushållsarbetarnas arbetsvillkor. År 2010 uppskattade International Labour Organization (ILO) att det fanns minst 52,6 miljoner hushållsarbetare i 117 av världens länder, varav ungefär 83% var kvinnor. Det betyder att ungefär 7,5% av samtliga kvinnor med avlönat arbete var hushållsarbetare. Majoriteten arbetade utanför Europa och en mycket stor andel var lågavlönade, hade långa arbetstider, var socialt isolerade och for illa även på andra sätt.

Mot denna bakgrund antog ILO år 2011 en konvention om anständiga arbetsvillkor för hushållsarbetare (ILO 2010, 2011a, 2011b, 2011c).

Denna text syftar till att analysera *maktrelationen* mellan å ena sidan köpare/familjer och å andra sidan hushållsarbetare. Främst fokuseras förhållanden i Sverige och övriga Europa men även den övriga västvärlden berörs. Analysen är primärt baserad på vetenskapliga studier som publicerades under slutet av 1900- och början av 2000-talet. De flesta är etnografiska och beskriver hushållsarbetarnas vardag. De handlar om förhållanden i en rad olika länder, nämligen England (Gregson & Lowe 1994), Australien (Meagher 2003) USA (Mendez 1998, Rollins 1985, Romero 1992), Sydafrika (Cock 1980), Brasilien (DeSouza & Cerqueira 2009) och Sverige (Gavanas & Mattsson 2011, Leppänen & Dahlberg 2012a, 2012b, Moberg 1978, Platzer 2007). Många av studierna handlar om migranter, t.ex. latinamerikanska hushållsarbetare i Kalifornien (Hondagneu-Sotelo 2001, 2002), västindiska hushållsarbetare i New York (Colen 1986), filippinskor i Hong Kong (Constable 2002) och Norge (Bikova 2010), Ukrainakor i Polen (Kindler 2009) Polskor i Tyskland (Lutz 2008), filippinskor i Taiwan (Lan 2003) och migranter av olika nationaliteter i Sverige (Gavanas 2010). (Se även Anderson 2000, Ehrenreich & Hochschild 2002 och Lutz 2011.) Analysen visar att maktrelationen kan ta sig flera olika skepnader, vilka sammanhänger med de villkor som staten och familjerna ställer upp för hushållsarbetet.

I denna text analyseras maktrelationen mellan köparen/familjen och hushållsarbetaren med begreppspar *Gemeinschaft* och *Gesellschaft* (Tönnies 1887, Asplund 1991). Detta begreppspar presenteras ytterligare nedan, men redan här kan sägas att *Gemeinschaft* och *Gesellschaft* är två olika sätt på vilket individer knyts samman i ett samhälle. *Gemeinschaft* hör till det förmoderna samhället och karakteriseras av att gruppen är överordnad individen och att individen har en bestämd social status i gruppen. *Gesellschaft* hör till det moderna samhället och karakteriseras av att individen är lösare knuten till gruppen. I *Gesellschaft* är relationer ofta baserade på kontrakt, d.v.s. individer utför överenskomna tjänster i utbyte mot överenskomna ersättningar. Tönnies (1887) hävdade att moderniseringen av samhället innebar att *Gemeinschaftliga* relationer ersattes av *Gesellschaftliga* relationer, d.v.s. att relationer baserade på status och lojalitet ersattes av utbytesrelationer.

Det finns forskare som hävdar att en viktig anledning till att antalet hushållsarbetare minskade under 1900-talet var att yrkesrollen inte lyckades bli tillräckligt *Gesellschaftlig* (Aubert 1956, Coser 1973). De hävdar att statusen som hushållsarbetare i *Gemeinschaft* inte lyckades bli omvandlad till ett modernt *Gesellschaftligt* yrke där arbetsinnehåll, arbetsvillkor och löner regleras genom kontrakt och där hushållsarbetaren är frikopplad från familjen och har eget boende och familj.

Som vi redan vet så har hushållsarbetarna inte alls försvunnit. Istället tycks deras antal öka. Inte heller har de *Gemeinschaftliga* dragen försvunnit helt. I denna text hävdas att hushållsarbetarens yrkesroll, även i dess moderna versioner, är en *blandning av Gemeinschaft och Gesellschaft*. Ibland är yrkesrollen mer *Gemeinschaftlig* och ibland är den mer *Gesellschaftlig*, men den har alltid drag av båda. Blandningen bestäms av arbetets

organisatoriska villkor: Dels ställer *staten* upp villkor för relationen mellan kunden och hushållsarbetaren. Dels ställer *kunden* upp villkor för relationen. Det finns även andra organisationer som ställer upp villkor för arbetet, t.ex. företag (om hushållsarbetaren är anställd av ett företag för att utföra arbetet i kundens hem), fackföreningar (om hushållsarbetaren är ansluten till sådan) och arbetsgivarorganisationer. Ofta (men inte alltid) drar familjen relationen mot *Gemeinschaft*. Ofta (men inte alltid) drar staten, fackföreningarna och företagen relationen mot *Gesellschaft*.

I de inledande kapitlen bestäms de centrala begreppen *makt*, *Gemeinschaft* och *Gesellschaft*, vilket följs av en kort beskrivning av *hushållsarbetets historia*. Sedan, i kapitlet *staten och hushållsarbetarna*, redogörs för de villkor som staten ställer upp för relationen mellan hushållsarbetarna och familjerna. (För enkelhets skull fokuseras förhållanden i Sverige.) Sedan, i kapitlet *Familjerna och hushållsarbetarna*, beskrivs de villkor som familjerna ställer upp för relationen. Där diskuteras vilka som anställer, vilka som anställs, vad det innebär att arbeta i ett främmande hem, vad det innebär att städa och/eller ge omsorg åt kundens närstående, vad det innebär att vara inneboende vs. ha egen bostad, och vad det innebär att vara ekonomiskt beroende av en enskild eller några få kunder vs. att inte vara beroende av en enskild eller några få kunder. Redan där görs några iakttagelser om hur olika arbetsvillkor leder till olika sociala relationer. I efterföljande kapitel, *Sociala relationer mellan familjerna och hushållsarbetarna*, fokuseras detta tema närmare. Där beskrivs hur makten tar sig uttryck i olika samspelsmässiga asymmetrier men även sympatier och familjäritet. Det kan leda till en slags familjäritet i relationen mellan familjen/kunden och hushållsarbetaren, vilken kan ta sig olika uttryck. I det avslutande kapitlet *sammanfattas och diskuteras* hushållsarbetarnas yrkesroll, d.v.s. hur den, trots samhällets modernisering, inte lyckats löskoppla sig från *Gemeinschaft*. Istället karakteriseras yrkesrollen både av *Gesellschaftliga* och *Gemeinschaftliga* sociala band.

I denna text kommer en rad olika aktörer att omtalas. En av dem är "staten", som består av riksdagen och de statligt finansierade organisationer som implementerar riksdagens beslut. En annan är de "företag" som säljer hushållstjänster. En del hushållsarbetare driver egna företag och säljer sitt arbete direkt till kunder medan andra är anställda av företag som säljer hushållstjänster till kunder. Det finns även hushållsarbetare som varken är anställda eller driver egna företag. En tredje typ av aktörer är de "fackföreningar" som anställda hushållsarbetare kan ansluta sig till. I Sverige är det främst Kommunalarbetsförbundet som organiserar hushållsarbetare. En fjärde typ av aktörer är de "arbetsgivarorganisationer" som företag i hushållsbranschen kan vara anslutna till. I Sverige är det främst Almega som organiserar företagen.

Samtidigt som det är ganska lätt att hitta passande benämningar på dessa aktörer är det svårare med de som här kallas "hushållsarbetare". En undersökning om yrkestitlar för hushållsarbetare mellan åren 1880 och 1940 visade att det fanns 56 olika benämningar (Moberg 1978:11). De kunde kallas "tjänstehjon" eller "hjon" när de arbetade i lantbruken och i stadshushållen kunde de kallas "husfru", "husa", "jungfru", "tjänarinna", "städerska", "kokerska" eller "tjänsteflicka". En annan vanlig

benämning var ”piga”, som var vanligt förekommande fram till den första delen av 1900-talet. Från och med 1900-talets första decennier kom flera av dessa benämningar att uppfattas som nedlåtande, t.ex. ”hjon” och ”piga”. Från och med 1920-talets slut blev det allt vanligare att de kallades ”hembiträde.” Denna benämning användes främst om de som var direkt- och heltidsanställda av hushållen (Moberg 1978:12). Termen ”hemassistent” användes långt in på 1900-talet som beteckning på de som arbetade deltid som hushållsarbetare. Valet av benämning sammanhängde ofta med vilket arbete de utförde. Ibland användes ”barnflicka”, ”barnjungfru” eller ”Nanny” om de som tog hand om barn. Senare under 1900-talet användes även benämningen ”barnskötare”, främst om de som hade genomgått barnskötarutbildning och framför allt om de som arbetade inom den offentligt finansierade barnomsorgen. De som ägnar merparten av sitt arbete åt hemstädning kallas ibland ”städerskor”. Denna benämning används även om de som städar t.ex. hotell, restauranger, kontor och industrier.

I denna text används termen ”hushållsarbetare”. Den har valts därför att den anger vilken plats arbetet utförs på (hushållet) samtidigt som den inkluderar olika arbetsuppgifter (städning, omsorg, annat hushållsarbete). Den är i hög grad också befriad från de nedlåtande associationer som flera av de andra termerna har, t.ex. ”piga”, ”husa” eller ”tjänsteflicka”. Ibland används här även termen ”anställd”, men bara när hushållsarbetaren är direktanställd eller anställd av företag.

Det är ännu svårare att hitta en enhetlig benämning på de som anlitar hushållsarbetare. I det traditionella jordbrukssamhället var det ”husbonden” och dennas ”hushåll” eller ”familj” som anlätade hushållsarbetaren. I det moderna stadshushållet är det en ”familj” eller en enskild ”person” som anlitar hushållsarbetaren och/eller den firma som anställt hushållsarbetaren. Om hushållsarbetaren är direkt anställd av en enskild person kan denna kallas ”arbetsgivare”. Om hushållsarbetaren är anställd av en firma som utför uppdrag åt en enskild person kan den sistnämnde kallas ”uppdragsgivare” eller ”kund”. Om hushållsarbetaren är direkt anställd av en enskild person kan den sistnämnde även kallas ”chef”. Den som har det formella avtalet med hushållsarbetaren och/eller den firma som anställt hushållsarbetaren kan också vara en annan person (t.ex. mannen) än den som hanterar de dagliga kontakterna med hushållsarbetaren (t.ex. kvinnan). I denna text används, beroende på sammanhanget, termerna ”hushåll”, ”familj”, ”kund” och ”köpare”.

En del av svårigheten med att hitta en enhetlig benämning på de som anlitar hushållsarbetare sammanhänger med att vissa av termerna, i synnerhet ”familj” och ”hushåll”, är associerade med Gemeinschaft medan andra av dem, i synnerhet ”kund” och ”köpare”, är associerade med Gesellschaft. Kanske upplevs det därför mer naturligt att tala om ”familj” och ”hushåll” när man talar om sådana aspekter av relationen som sammanhänger med Gemeinschaft, t.ex. närhet, känslor och lojalitet, medan det upplevs mer naturligt att tala om ”kund” eller ”köpare” när man talar om sådant som sammanhänger med Gesellschaft, t.ex. arbetstider, avtal och löner. I så fall ser vi att dubbelheten i relationen återspeglas även i de benämningar som används för att beskriva de individer och grupper som arbetet utförs åt.

Makt

Makt är en *aspekt* av all social interaktion. Det betyder inte att allt som sker mellan människor kan - eller ens bör - analyseras som makt. Vid analyser av sociala processer kan man välja att uppmärksamma eller att ignorera maktaspekten. Valet handlar om vilket perspektiv man anlägger vid analysen. På samma sätt som man väljer att betrakta den estetiska, anatomiska, aerodynamiska eller ekologiska aspekten av en fågel kan man välja att uppmärksamma eller ignorera makten i den sociala interaktionen.

En vanlig definition av begreppet ”makt” säger att aktör eller grupp A har makt över aktör eller grupp B om A kan få B att göra något som B inte vill göra (Dahl 1957, Weber 1968). Den här definitionen utpekar vissa grundläggande egenskaper hos maktrelationer (Engelstad 1999): Den säger att makt är ett *relationellt fenomen*, d.v.s. utspelar sig mellan individer och/eller grupper. Den säger också att maktutövning alltid får *konsekvenser*. (Om A:s handlingar inte leder till konsekvenser så har A inte lyckats utöva makt.) Den säger också att maktutövning alltid leder till *avsedda* konsekvenser. (A:s handlingar kan leda till olika konsekvenser, men om de inte leder till de konsekvenser som A avsett har A inte lyckats utöva makt.)

Den här definitionen ger redskap för att analysera makt i *dyader*, d.v.s. situationer där två individer och/eller grupper har *motstridiga intressen*. Den tar fasta på vilka *medvetna* intressen A har, hur de står i konflikt med B:s medvetna intressen, vilka resurser A och B kan mobilisera för att utöva makt, hur de faktiskt utövar makt, och vilka avsedda konsekvenser maktutövningen kan leda till.

En invändning mot denna definition är att maktutövning faktiskt inte alltid innebär att det finns motstridiga intressen mellan A och B. Det finns faktiskt situationer där A:s maktutövning kan leda till positiva konsekvenser för B, åtminstone på längre sikt. När föräldrar utövar makt mot barn, t.ex. tvingar dem att läsa läxor, kan barnen just då uppleva att det strider mot deras intressen, men när de växer upp kan de ompröva intressekonflikten och uppleva att föräldrarnas maktutövning faktiskt främjade deras intressen.

Denna typ av maktanalys – att undersöka dyadiska situationer där individer och/eller grupper medvetet identifierar intressekonflikter och medvetet använder olika resurser och metoder för att uppnå avsedda konsekvenser som strider mot andras vilja – har av Lukes (1974) benämnts *endimensionella*. Lukes säger att en *tvådimensionell* analys inte bara tar fasta på vad A faktiskt gör mot B utan även tar fasta på hur A kan *förhindra*

att vissa frågor som är viktiga för B kommer upp på agendan. En tvådimensionell analys tar även fasta på att A genom sitt icke-handlande kan utöva makt mot B.

Lukes urskiljer en *tredje dimension* som tar fasta på att makt inte bara utövas genom handlingar eller ickehandlingar utan även genom att påverka den andres upplevelse av verkligheten och vilja att handla. Makt kan då utövas genom att påverka hur verkligheten beskrivs, vilket leder till att vissa sätt att handla framstår som självklara. Maktutövning inom den tredje dimensionen är språklig och ideologisk. Den innebär att B inte ens behöver vara medveten om att A utövar makt. Faktiskt behöver B inte ens känna till att A existerar.

Lukes hävdar också att A kan utöva makt över B utan att A är medveten om att det sker. Som exempel kan individ A köpa kläder utan att betänka var det är tillverkat och därigenom bidra till att stärka ekonomin i tillverkningslandet, vilket i sin tur bidrar till förtryck av minoritet B.

Lukes analys innebär att vi vidgar vår förståelse av makt från en analys av hur enskilda individer medvetet utövar makt mot ett fokus på hur både de som utövar makt och de som makten riktas mot är formade av språk, kultur, ideologi, ekonomi, politik, byråkrati, vetenskap och andra samhällsliga strukturer.

En närbesläktad förståelse av makt återfinns i Foucaults analyser av den moderna psykiatrin och fängelsesystemet (1983, 1987). Foucault säger att framväxten av psykiatrin och fängelsesystemet innebar att det utvecklades nya sätt att klassificera och vetenskapligt förklara de individer som spärrades in. Dessa nya organisationer, i all deras materialitet (husens arkitektur, indelning i avdelningar, klädsel, dygnsrytm, o.s.v.), växte fram i dialog med nya sätt att klassificera och förklara de individer som spärrades in. Detta nya vetande användes sedan för att legitimera de sätt på vilka de inspärrade individerna behandlades. Foucault använder termen *diskurs* som benämning på dessa nya konstellationer av sätt att organisera rummet och tiden, liksom att klassificera och vetenskapligt förklara dessa individer, liksom legitimera sätt att behandla dem, samt att faktiskt behandla dem på (Foucault 2011). Kärnan i dessa diskurser är *regler* för hur man kan tala, tänka och handla i relation till de företeelser diskurserna handlar om. Inom psykiatrin kom diskursen främst att manifesteras i forskningen om vansinnet och i praktiken vid de psykiatriska behandlingsinstitutionerna. Den manifesterades även i allianser med staten, vilken gav ekonomiskt och annat stöd till psykiatrin. Diskursen kom även att manifesteras i allmänhetens bildning om det som nu kom att kallas "psykisk sjukdom". Alla de sätt på vilket diskursen om vansinnet uttrycks, både materiella och kunskapsmässiga, är, enligt Foucault, intimt sammanflätade. De olika delarna legitimerar varandra så att det uppstår en hög grad av konsensus om hur de "psykiskt sjuka" ska behandlas. Naturligtvis är psykiatris sätt att behandla de psykiskt sjuka maktutövning, men den framstår ofta som så självklar att vi lätt förlorar vår förmåga att betrakta den som sådan.

Foucault säger att samhället genomsyras av olika diskurser. Ett annat exempel är det vi kallar "pedagogiken" (och skolsystemet) och ytterligare ett annat är "medicinen" (och sjukvården). Foucault tycks mena att diskurserna alltid finns, d.v.s. att människan

inte kan leva i ett diskursfritt samhälle. Hans historiska studier visar också att de förändras, antingen långsamt och stegvis eller snabbt och med språng.

Två viktiga insikter i Foucaults analyser är att individens handlande alltid är styrt av sociala sammanhang och att individen ofta både utövar makt och blir föremål för maktutövning utan att vara medveten om att så är fallet. (Detta tema vidareutvecklas även av Clegg 1989.)

Om vi då återgår till A:s utövande av makt mot B så kan vi nu se att den är beroende av det sociala sammanhanget på ett flertal olika sätt: Det sociala sammanhanget bestämmer vilka materiella resurser A har för att utöva makt. Sammanhanget påverkar A:s definitioner av vad verkligheten består av och hur olika aspekter av den hänger samman. Det sociala sammanhanget bestämmer även vilka ideal och målsättningar A har liksom normer om vilka metoder för maktutövning som är önskvärda och acceptabla. I detta sammanhang, som handlar om maktrelationer mellan köpare/familj och hushållsarbetare, kan köparens/familjens maktutövning påverkas av dess sammansättning, ekonomiska resurser, tidigare erfarenheter av hushållsarbetare, tillgång på hushållsarbetare, lagstiftning om hushållsarbete i hemmet, och en rad andra förhållanden.

Sålunda är det A, rent konkret, som utför de handlingar som utövar makt, men samtidigt är maktutövningen ett resultat av olika sociala förhållanden som A inte råder över. Det betyder att makten *både* utövas av A *och* av olika sociala förhållanden. Detta sätt att resonera innebär att även A:s handlingar är, när denna utövar makt över B, föremål för maktutövning.

På samma sätt som A:s maktutövning bestäms av olika sociala förhållanden bestäms B:s kapacitet att motstå makten av omgivningens villkor. Sociala förhållanden bestämmer hur B definierar verkligheten, B:s ideal och målsättningar, normer om vilka metoder för maktutövning som är önskvärda och acceptabla liksom vilka materiella resurser som B har till sitt förfogande. När det gäller hushållsarbetare är det relevant att fråga om de är svart eller vitt anställda, vilka rättsliga regler som gäller för anställningar, vilka ekonomiska resurser de har, vilken kännedom de har om rättigheter, om det finns alternativa kunder, om de har möjlighet att söka andra arbeten, om de kan erhålla ekonomiskt stöd vid arbetslöshet, om de är anställda av företag eller är egenföretagare, om de kan söka hjälp hos fackförening eller hos polis eller andra myndigheter, o.s.v.

Mot denna bakgrund framstår det som naturligt att vid en maktanalys både undersöka med vilka handlingar aktörerna utövar makt och att undersöka hur olika aspekter av det sociala sammanhanget s.a.s. mobiliseras av dessa handlingar.

Hur utövas makt? Vilka konkreta metoder används av aktörer när de utövar makt? Weber (1968) säger att makten kan vara baserad på "tradition" (att samhället bestämt att vissa individer med vissa egenskaper ska ha makt, t.ex. de som är äldst). Den kan enligt Weber också vara baserad på "karisma" (d.v.s. att en viss individ har vissa egenskaper som gör att andra följer den). Weber säger att den även kan vara baserad på "legalitet/rationalitet" (d.v.s. att makten finns i ett system – t.ex. staten, det demokratiska systemet, byråkratin – som i sin tur ger en individ eller en grupp makt). French & Raven (1959)

urskiljer sex olika huvudtyper av egenskaper som en individ och/eller grupp kan ha för att utöva makt över en annan individ och/eller grupp: "referent power" (förmåga att i kraft av sin person - t.ex. karisma, kändisskap, social acceptans – kunna förmå den andre att vara följsam); "expertise"; "reward power" (förmåga att belöna den andre för att den gör som individen vill/säger); "coercive power" (förmåga att tvinga den andre genom fysisk kraft); "informational power" (förmåga att övertyga med rationella argument, fakta, övertygelse, mm.). Börjesson & Rehn (2009) pekar ut våld, hot, tvång, belöning, övervakning och kontroll som grundläggande metoder vid maktutövning, men betonar även att språk och ideologi kan användas som maktmedel. En aktör som kontrollerar vad det talas om och hur det omtalas kan utöva makt över andra. Morgan (1986:170ff.) urskiljer totalt 14 olika källor till makt.

Även om dessa typologier utpekar metoder med vilka makt kan utövas är typologierna långt ifrån uttömmande. Det hänger samman med att målsättningarna med maktutövningen kan variera oerhört mycket, liksom det sociala sammanhanget kan variera för både den som utövar makten och den som makten riktas mot. B:s kunskaper, känslor, personliga målsättningar, sociala nätverk, ekonomiska resurser, m.m., kan variera mycket. För att A:s maktutövning ska bli framgångsrik behöver denne dels betänka sitt eget sociala sammanhang, dels göra en analys av B:s sociala sammanhang. Maktutövningen behöver helt enkelt anpassas efter målsättning och situation (French & Raven 1959). Därför finns det väldigt många olika metoder med vilka makt kan utövas.

I enlighet med ovanstående tar följande analys av maktrelationen mellan A (kunden) och B (hushållsarbetaren) fasta på relationens sociala sammanhang. Närmare bestämt visas att hushållsarbetet sker inom ramen för två huvudsakliga sociala sammanhang, Gemeinschaft och Gesellschaft, och att de två är förknippade med olika slags maktutövning.

Gemeinschaft *och* Gesellschaft

Begreppsparet Gemeinschaft och Gesellschaft myntades av Tönnies under den period då nordvästra Europa omvandlades från ett traditionellt jordbrukssamhälle till ett modernt industrisamhälle (Tönnies 1887). Under denna period flyttade en stor del av befolkningen från landsbygden till städerna för att söka arbete vid de framväxande industrierna. Denna omvälvning medförde stora sociala problem och en allmän känsla av rotlöshet.

Gemeinschaft och Gesellschaft kan beskrivas som två sociala former som karakteriseras av skilda sociala relationer. Gemeinschaft förknippar vi med det förmoderna jordbrukssamhället. I dess mest ursprungliga form finns Gemeinschaft i familjen, framför allt i relationen mellan mor och barn, men även i släktskapet, byarna, skråna och de religiösa samfunden. Gemeinschaft förknippar vi med traditioner, folklighet och myter. I Gemeinschaft karakteriseras de sociala relationerna av att individen är intimt knuten till de sociala sammanhang där denna ingår. Man kan säga att Gemeinschaft föregår individen och att det överskuggar individen och dennas vilja. I Gemeinschaft är individens tankar och handlingar en del av den Gemeinschaftliga helheten och dennas handlande präglas av att tillgodose gemensamma intressen. Några honnörssord i Gemeinschaft är status, lojalitet och heder.

Gesellschaft förknippar vi med det moderna stadslivet. Det återfinns i vetenskapen och i de ekonomiska relationerna på marknaden, inklusive i lönearbetet. Gesellschaft karakteriseras av abstrakt tänkande, kalkyler och framtidsplanering. I Gesellschaft karakteriseras de sociala relationerna av att individen är lösare knuten till de sociala sammanhang där denna ingår. Individen föregår Gesellschaft istället för att, som i Gemeinschaft, vara underordnad helheten. Individens egen vilja, planer och projekt står i fokus och individen har en lösare relation till olika sociala sammanhang. Individen träder in i Gesellschaft för att dra nytta av andra och förverkliga sina egna planer och projekt. Därför är utbytet en interaktionsform som är karakteristisk för Gesellschaft, t.ex. det utbyte som sker på en marknad. Där kan fria individer mötas för att förhandla och nå överenskommelser om hur de kan dra nytta av varandra. Frågor om individens frihet och rättigheter är centrala teman i Gesellschaft.

Det vi idag kallar ”arbetslivet” har helt olika betydelser i Gemeinschaft respektive Gesellschaft. I Gemeinschaft har individen en *status* som t.ex. bonde, fru, dräng, smed, m.m. Denna status är inget som individen enkelt kan skaffa eller lämna. Den

är *tillskriven* och något som individen ofta får redan vid födseln och vanligtvis behåller hela livet. Det vi idag kallar "social mobilitet" är sällsynt i Gemeinschaft.

I Gesellschaft har arbetslivet en helt annan prägel: Där är individens *yrke* inte förutbestämt av andra. Individen kan skaffa sig ett yrke genom att utbilda sig och "göra karriär." Individen förhandlar med arbetsgivare om löner och andra förmåner och träder sedan in i en yrkesroll - ett kontraktuellt förhållande. Arbetslivet i Gesellschaft präglas av explicita förhandlingar och överenskommelser, avtal och mobilitet.

Hushållsarbetaren i Gemeinschaft och Gesellschaft

I det förmoderna samhället fanns ett stort antal pigor, drängar, kokerskor, ammor, städerskor, gesäller, fattighjon, m.fl. som var knutna till gårdar och gods och städernas hushåll. (Se vidare i Fauve-Chamoux 2004 och Sarti 2005.) Aubert (1956) säger att hushållsarbetaren i Gemeinschaft hade en *tillskriven status*, d.v.s. var mer eller mindre född till att vara hushållsarbetare. I det förmoderna samhället var det svårt, om inte omöjligt, att bryta sig loss från sin status som hushållsarbetare och många stannade kvar i samma hushåll under hela sitt liv. Aubert (1956) beskriver hushållsarbetarens relation till husbonden som *partikularistisk*. Det fanns inga yttre måttstockar eller normer för att bedöma arbetet, så som det finns i många moderna yrken - t.ex. i form av professionella normer, lagsstiftning och avtal mellan arbetsmarknadens parter. Frågor om vad som skulle göras, hur lång tid det skulle ta och vad som var ett tillräckligt bra resultat löstes i den individuella relationen mellan familjen och hushållsarbetaren. Således var yrkesrollen även *diffus*, d.v.s. det fanns inga tydliga gränser mellan rollen som hushållsarbetare och andra roller i hushållet (Aubert 1956).

Formellt sett hade husbonden stor makt över hushållsarbetaren. I svensk lag fanns en legostadga mellan åren 1664 till 1926. Den reglerade förhållandet mellan husbonde och tjänstehjon. Legostadgan var en lag mot lösdriveri, d.v.s. syftade till att minska antalet arbetslösa, hemlösa, fattiga, tiggande, missbrukande, kriminella och fritt kringströvande. Den bestämde att var och en som inte hade annan försörjning var tvungen att ta tjänst hos husbonde. Den tillämpades främst på de som arbetade i jordbruken och i städernas hushåll.

Enligt legostadgan skulle tjänstehjonet betraktas som en del av husbondens hushåll. Legostadgan satte inte upp några gränser för vilket arbete som skulle utföras eller hur långa arbetsdagarna skulle vara och därmed fanns inte heller några regler om rättigheter till fritid. Husbonden skulle förse tjänstehjonet med kost och logi ("försvarligt underhåll och tjänligt husrum") och se till att denna fick vård vid sjukdom. Eventuella kostnader för vård fick dras av på lönen.

Legostadgan bestämde även en sträng underordning av tjänstehjonen under husbonden och gav dem liten eller ingen rätt till det vi idag kallar personlig integritet. I 1833 års legostadga uttrycktes hur tjänstehjonen skulle bete sig och att husbonden

hade rätt att bestraffa dem vid överträdelse: ”Tjänstehjon skall i sitt förhållande vara gudfruktigt, flitigt, nyktert och sedligt samt icke undandra sig det arbete och sysslor, husbonde skäligen föresätter. Ådrager sig tjänstehjon föreställning eller husaga för visad försummelse, tredska och opålitlighet, olydnad, fylleri eller annat oskick; emottage sådan varning och rättelse med undergivenhet och låte den lända sig till förbättring” (SFS 1833:43). Tjänstehjonen fick inte lämna huset utan tillstånd. Om husbonden flyttade var tjänstehjonen tvungna att följa med.

Sålunda var tjänstehjonens underordning i stort sett total. Det fanns vissa begränsningar av husbondens makt som handlade om att hjonen inte fick utföra något olagligt och att de inte behövde acceptera att bli misshandlade.

Avtalet mellan husbonde och legohjon gällde vanligtvis ett år, utom i Stockholm där det gällde 6 månader. Avtalet upphörde den 24 oktober, då hjonet fick lön och en vecka för ledighet och eventuell flytt till annan husbonde eller möjlighet att skaffa annan inkomst. Om hjonet avvek från hushållet kunde det återhämtas med hjälp av polis och kunde då även bestraffas.

Legostadgan gällde fram till hösten 1926, men den började urholkas långt tidigare. Fr.o.m. 1858 fick husbonden inte längre aga vuxna hjon. Fr.o.m. 1919 kunde förrymda hjon inte längre återhämtas med hjälp av polis. Fr.o.m. 1920 fick husbonden inte längre aga minderåriga hjon.

I Norge fanns liknande regler redan under 1200-talet, då livegenskapen avskaffades, och de bekräftades i lagstiftning under 1600-talet (Aubert 1956). I Norge fanns t.o.m. 1854 en förpliktelse för de som inte själva ägde sin jord att söka tjänst under minst ett år (Aubert 1956). Även i England fanns liknande bestämmelser under 1700-talet (Blackstone 1893).

Aubert noterar att hushållsarbetaren i Gemeinschaft var ett slags familjemedlem. I allmänhet kunde hushållsarbetaren inte upprätthålla någon tydlig gräns mellan ”privatliv” och ”arbete”. Det berodde, som sagt, på att hushållsarbetaren ofta stannade under lång tid i samma hushåll, ofta inte hade egen familj, saknade egen bostad och i bästa fall hade ett eget rum att sova i, tillbringade det mesta av sin tid i det hushåll där denna arbetade och bodde, samt att relationen till familjen var partikularistisk och arbetsinnehållet diffust. Relationerna mellan familjemedlemmarna och hushållsarbetarna karakteriserades ofta av stor närhet, framför allt till de barn som hushållsarbetaren matade, passade och fostrade.

Under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet höjdes röster om att förbättra hushållsarbetarnas situation (Addams 1896, Salmon 1897, Fredrick 1914, Sarti 2005). De problem som fanns med hushållsarbetet förknippades med dess Gemeinschaftliga drag. Nu krävdes att hushållsarbetet, i likhet med andra yrken, bör bli mer Gesellschaftligt (Addams 1896, Aubert 1956). Det ställdes krav på att hushållsarbetarna skulle lösgöra sig från familjerna och, i likhet med andra yrkesgrupper, få möjlighet till fritid, egna bostäder och bilda egna familjer. Det ställdes även krav på kortare anställningskontrakt, rätt att byta arbetsplats, rätt att förhandla med familjerna om löner och andra arbetsvillkor, mer objektiva måttstockar med vilka arbetet kan bedömas, utbildning

och teknisk utveckling av yrket (Addams 1896, Aubert 1956). Det startades även yrkesföreningar och företag som sålde hushållsarbete per timme. Med andra ord ställdes krav på arbetsförhållanden som liknade dem som fanns inom stora delar av den övriga arbetsmarknaden. Många av dessa krav fick genomslag i lagstiftning, t.ex. i form av rättigheten att säga upp sig för att söka annat arbete och lagstiftning om arbetstider. Denna strävan efter att göra yrket mer Gesellschaftligt präglar även den moderna debatten, vilket fått genomslag i t.ex. ILO:s konvention om anständiga arbetsvillkor för hushållsarbetare (ILO 2010, 2011a, 2011b, 2011c).

Samtidigt som yrket moderniserades i flera avseenden, konstaterade Aubert (under 1950-talet) att det fortfarande hade ett starkt partikularistiskt drag. Det saknades fortfarande objektiva måttstockar med vilka arbetet kunde bedömas. Många hushållsarbetare var fortfarande isolerade från andra hushållsarbetare och saknade egna sociala nätverk. Yrket hade hamnat i kris, hävdade Aubert, därför att rörelsen från Gemeinschaftlig status till Gesellschaftlig yrkesroll inte var fullbordad. Den ofullbordade rörelse var, menade Aubert, en viktig förklaring till att antalet hushållsarbetare minskade under en stor del av 1900-talet.

Redan här kan sägas att Aubert och andra som förutsåg yrkets försvinnande visade sig ha fel (t.ex. Coser 1973). Antalet hushållsarbetare ökade under slutet av 1900-talet och början av 2000-talet. I föreliggande text hävdas även att Auberts föreställning om en utveckling från Gemein- till Gesellschaft visade sig vara felaktig. Snarare än att yrket utvecklats mot Gesellschaft är det moderna hushållsarbetet en *blandning* av Gemein- och Gesellschaft. Denna insikt får viktiga konsekvenser för debatten om hushållsarbetarnas arbetsvillkor: Den moderna debatten karakteriseras i hög grad av en tro på att ökad grad av Gesellschaft skall lösa de problem som är förknippade med yrket. Men om yrket alltid bär spår av Gemeinschaft så kan problemen inte lösas helt med Gesellschaftliga principer. Denna fråga vidareutvecklas i den avslutande diskussionen.

Hushållsarbetarnas återkomst

Hushållsarbetarnas andel av den ekonomiskt produktiva befolkningen var som störst i Europa under 1880-talet och minskade sedan successivt (Sarti 2005). Deras andel ökade dock något under depressionen och 1930 var ungefär var 10:e yrkesverksam kvinna i Europa hushållsarbetare. Men andelen var högre i vissa länder. I Spanien var nästan var tredje yrkesverksam kvinna hushållsarbetare (Sarti 2005).

Enligt en statlig utredning från Sverige fanns 205 000 kvinnor som förvärvsarbetade inom husligt arbete år 1930, men deras antal minskade till 150 000 år 1940 och 96 000 år 1950 (SOU 1952:38). Under slutet av 1960-talet fanns 51 000 personer som arbetade med husligt arbete minst 25 timmar/vecka hos en och samma arbetsgivare (SOU 1968:67). Ungefär 35 000 av dem var heltidsarbetande hembiträden eller hushållerskor. Enligt folk- och bostadsräkningen 1975 arbetade 11 000 personer inom näringsgrenen husligt arbete och de allra flesta var ”barnflickor” i åldern 16 – 18 år (Statistiska centralbyrån 1975).

Under 1970- och 80-talen var antalet hushållsarbetare som lägst i Sverige (Calleman 2006). En liknande situation fanns i övriga Europa och Nordamerika. Under slutet av 1900-talet var andelen av den ekonomiskt aktiva befolkningen som arbetade med hushållstjänster i England och Wales 0,3%, Spanien 3,4%, Italien 0,9%, Tyskland 0,7% och Norge ungefär 3% (Sarti 2005:68). En liknande utveckling ser vi i USA, där antalet ”servants” år 1900 var 5,4% av de ekonomiskt aktiva men minskade till 2,8% år 1960 (Coser 1973). I Sverige var andelen hushållsarbetare 1950 endast 2,9% och 1970 hade den minskat till 1,3%. Denna minskning fortsatte till 1990 då endast 0,05% var anställda som hushållsarbetare i Sverige (Sarti 2005:69f.).

Det fanns flera anledningar till att andelen hushållsarbetare minskade i Europa under en stor del av 1900-talet. Jordbruket mekaniserades, vilket innebar att en lång rad sysslor (som främst manliga lant-/hushållsarbetare arbetade med) ersattes av traktorer, slårtermaskiner, separatorer, m.m. Även transportererna mekaniserades, vilket innebar hästar och vagnar ersattes av järnvägar och bilar. De friställda lant-/hushållsarbetarna sökte sig ofta till städerna, främst till de framväxande industrierna. Denna utveckling innebar att hushållsarbetarkåren feminiserades och att yrket blev förknippat med barnomsorg och städning. Än i dag är en överväldigande majoritet av hushållsarbetarna kvinnor. I t.ex. Österrike är 96% och Belgien 92% av de officiellt registrerade hushållsarbetarna kvinnor (OHCHR 2011).

En annan anledning till att antalet hushållsarbetare minskade var att en stor del av hushållsarbetet mekaniserades och rationaliserades. Uppenbara exempel på tidsbesparande teknik är rinnande vatten, dammsugare, tvättmaskin, torktumlare, kylskåp, frysskåp, diskmaskin, mikrovågsugn och telefon. I Sverige ägnade gifta män och kvinnor tillsammans i genomsnitt 1,2 timmar mindre tid åt diskning 1982/83 än vad gifta kvinnor ägnade åt diskning 1957, liksom att de under denna period minskade tiden för städning med 1,8 timmar och med sömnad 0,7 timmar (Nyberg 1989). Andra exempel på arbets- och tidsbesparande teknik är vattenradiatorn, oljepannan, fjärrvärmens och eluppvärmningens, vilket eliminerade tidskrävande arbetsuppgifter såsom insamling av ved, skyffling av kol och eldning. Rinnande vatten och avlopp innebar att man slapp bära vatten, men även att de sanitära förhållandena förbättrades och att sjukligheten minskade. Denna teknifiering och rationalisering pågår fortfarande och exempel på det är att hemmets matlagning allt oftare lämnas på entreprenad. Många äter nu halvfabrikat och snabbmat. Det senaste steget i denna utveckling är ”matkassar”, som är ett försök att minska tiden för planering och inköp av mat.

Efterfrågan på hushållstjänster minskade även till följd av att familjerna blev mindre. Industrialiseringen och urbaniseringen innebar att en stor del av den yngre befolkningen flyttade till städerna och lämnade den äldre på landsbygden, vilket blev början till tvågenerationsfamiljernas genomslag. Även antalet barn i familjerna minskade, både för att det inte längre framstod som rationellt att skaffa lika många barn och för att preventivmedel blev allmänt tillgängliga under andra halvan av 1900-talet. Tidigare kunde den äldre generationen försäkra sig om försörjning på äldre dar genom att skaffa många barn, men när pensionssystem infördes och barnen inte längre bodde kvar i föräldrahemmen, kunde man inte längre garantera försörjning under ålderdomen genom att skaffa många barn.

Om 1900-talet inleddes med att tvågenerationsfamiljen fick sitt stora genomslag, blev det senare under århundradet allt vanligare med singelhushåll. En anledning till singelhushållets genomslag är att ungdomsperioden förlängts till följd av studier och att det tar allt längre tid att etablera sig på arbetsmarknaden. En annan anledning är att kvinnor i allt högre utsträckning etablerat sig på arbetsmarknaden, vilket inneburit att många blivit ekonomiskt självförsörjande och kan lämna misslyckade förhållanden och giftermål. De EU-länder där det 2007 fanns störst andel singelhushåll under 65 år var Sverige (24%), Finland (25,6%) och Danmark (30,2%). Inom EU var Sverige det land där det fanns flest hushåll som bestod av singlar 65 år och äldre (15,6%) (EUROSTAT 2010).

En annan anledning till att hushållsarbetarnas antal minskade var den offentliga sektorns utbyggnad. Många av de arbetsuppgifter som tidigare utfördes av hushållsarbetare utförs nu av stat och kommuner i form av barnomsorg, skola, äldreomsorg, sjukvård, handikappomsorg, o.s.v. Från och med 1960-talet byggdes den offentliga barnomsorgen ut kraftigt i Sverige. 1970 fanns det inom den offentliga barnomsorgen plats för ungefär en tiondel av barnen upp till 6 år men 15 år senare fick hälften plats (Platzer 2007:25). I flera sydeuropeiska länder är utbudet av offentligt

finansierad och organiserad barnomsorg mindre, vilket bidrar till större efterfrågan på hushållstjänster.

Hushållsarbetarna blev färre också därför att det var färre som sökte sig till detta yrke (Aubert 1956). Under 1900-talets första halva rekryterades en stor del av hushållsarbetarna bland unga kvinnor från landsbygden (Moberg 1978). Tillgången på arbetskraft till den husliga sektorn var förhållandevis god under 1900-talets första decennier. Men från ungefär 1930 blev det allt svårare att hitta huslig arbetskraft (Moberg 1978).

Under 1950–70-talen var efterfrågan på arbetskraft stor inom andra branscher och en stor del av den arbetande befolkningen sökte sig till dem därför att arbetsuppgifterna där var mer specificerade, arbetstiderna var kortare och reglerade, lönerna var högre och fixerade, arbetet var friare, och arbetsvillkoren i övrigt upplevdes som bättre.

En annan anledning till att det var svårt att rekrytera arbetskraft till denna sektor sammanhänger med yrkets rykte. När Socialstyrelsen genomförde en enkätstudie bland hushållsarbetare i Sverige under mitten av 1930-talet visade det sig att 2/5 ville byta arbete (Moberg 1978). Den vanligaste anledningen till att de ville byta arbete var arbetsförhållanden. De önskade ofta kortare arbetstider, förbestämda arbetstider och mer fritid. Den näst vanligaste anledningen var yrkets låga anseende.

Antalet hushållsarbetare minskade under 1960-talet även för att lagstiftningen kring invandring för arbete inom denna sektor skärptes. Under 1950- och 60-talen var det relativt enkelt att invandera till Sverige för att söka anställning inom hushållssektorn, men 1972 ställdes krav på arbetstillstånd även för denna bransch. När Sverige blev medlem i EU 1995 togs detta krav på arbetstillstånd bort för de som kommer från EU-länder.

Det blev även dyrt för hushållen att anlita hushållsarbetare. Beskattningen av lönearbetet ökade under hela 1900-talet och som störst under 1960- till 80-talen. Samtidigt minskade de allmänna löneskillnaderna, vilket innebar att det fanns allt färre som hade råd att anställda hushållsarbetare.

Mot denna bakgrund uppkom således idén om att det avlönade hushållsarbetet var på väg att försvinna helt och hållet (Aubert 1956, Boserup 1970, Coser 1973). Men denna idé visade sig alltså vara felaktig. Det finns tecken som tyder på att antalet avlönade hushållsarbetare ökar och det är allt fler som köper deras tjänster. Som ovan nämndes uppskattade ILO 2010 att det då fanns minst 52,6 miljoner män och kvinnor över 15 år som hade avlönat hushållsarbete som sin huvudsysselsättning i 117 av världens länder, varav 83% var kvinnor (ILO 2011c). ILO uppskattade även att 7,5% av världens samtliga anställningar av kvinnor var som hushållsarbetare medan det endast var 1% av männen som hade detta yrke. I Mellanöstern och Latinamerika var mer än en fjärdedel av alla lönearbetande kvinnor hushållsarbetare medan hushållsarbetarnas andel, i de mest ekonomiskt utvecklade länderna, endast var 1,4%. (Observera att ILO:s bedömningar anger ett minimiantal, vilket sammanhänger med att (a) den är baserad på offentlig statistik, (b) ett urval av länder (88,7% av världens anställda), (c)

inte räknar med de som är under 15 år och (d) inte heller de som arbetar deltid. Det finns även ett stort mörkertal avseende de svart anställda hushållsarbetarna).

Det finns idag ett stort antal hushållsarbetare i Europa. Enligt EU fanns 2005 ungefär 752 000 hushållsarbetare i Spanien, 606 000 i Frankrike, 419 000 i Italien, 136 000 i Portugal, 68 000 i Grekland, 136 000 i Storbritannien, 173 000 i Tyskland, 41 000 i Belgien, 18 000 i Polen, 11 000 i Österrike, 8600 på Irland, 8000 i Finland, 4000 i Nederländerna och 2000 i Norge, (EUROSTAT 2008). Dessa siffror är baserade på officiell statistik och där ingår inte de svart anställda. Förmodligen är antalet svart anställda stort: I Tyskland bedömdes antalet svart anställda år 2002 vara mellan 1,2 och 2,9 miljoner (Sarti 2005:74). Ungefär 1 av 10 hushåll anlätade någon form av hushållstjänster i Tyskland (Lutz 2011:10).

En möjlig anledning till att efterfrågan på hushållstjänster har ökat är att andelen lönearbetande kvinnor har ökat. I hela norra Europa ökade kvinnornas förvärvsfrekvens kraftigt under 1900-talet. Under 1930-talet förvärvsarbetade 20% av de gifta kvinnorna i Sverige utanför hemmen (Baude & Runnström 1994:7). 1950 var det 200 000 kvinnor som lönearbetade och 1965 var de 600 000 (Hirdman 2001). Ytterligare 500 000 kvinnor började förvärvsarbeta mellan 1960 och 1980 (Ibid). Under 1980-talet började kvinnornas förvärvsfrekvens närma sig männens. Andelen heltidsarbetande kvinnor var 1998 hela 54,1% i Sverige (Platzer 2007:26). I södra Europa började den här utvecklingen senare och där ökar fortfarande förvärvsfrekvensen bland kvinnor. Inom hela EU var den totala förvärvsfrekvensen för kvinnor år 2005 hela 56,3% (Galotti 2009).

Det innebär att familjerna behöver lösa frågan om vem som ska hantera det oavlönade hushållsarbete som kvinnorna tidigare utförde. Man skulle kunna tänka sig att män och kvinnor börjar dela på hushållsarbetet i högre utsträckning. Men så har inte skett utan det är fortfarande kvinnorna som står för merparten av hushållsarbetet i de länder som hör till EU (Galotti 2009). I Sverige ägnar kvinnor i genomsnitt 4 timmar per dag åt obetalt hemarbete medan männen arbetar i genomsnitt 3 timmar och 15 minuter per dag obetalt i hemmet. Men eftersom män i genomsnitt lönearbetar fler timmar än kvinnor blir det totala genomsnittliga antalet arbetade timmar (där både det obetalda hushållsarbetet och det avlönade lönearbetet är inräknat) lika stor för kvinnor som för män (Statistiska centralbyrån 2011a).

Nu skulle man kunna tänka sig att den ökande förvärvsfrekvensen hos kvinnor leder till ett ökat behov av hushållstjänster. Men så är inte automatiskt fallet. Viktiga anledningar är, som ovan nämnts, att hushållsarbetet mekaniserats och rationaliserats samt att den offentliga barn- och äldreomsorgen byggdes ut kraftigt i norra Europa under mitten och andra halvan av 1900-talet. I södra Europa däremot, var den offentliga barn- och äldreomsorgen länge inte lika utbyggd. Detta förhållande, i kombination med att kvinnornas förvärvsfrekvens där nu ökar, leder till att där uppstått en stor efterfrågan på hushållsarbetare som tar hand om barn och äldre (Galotti 2009). Det är en viktig anledning till att efterfrågan är förhållandevis stor i södra Europa, t.ex. i Spanien (Alcon, Quinones & Bermejo 2002, OHCHR 2011, EUROSTAT 2008),

men även i USA (Wrigley 1999) och Canada (Anderson & Hughes 2009) samtidigt som den är relativt liten i norra Europa. Mot den här bakgrunden är det rimligt att anta att efterfrågan på hushållstjänster i norra och västra Europa kommer att öka om den offentligt finansierade omsorgen och vården minskar. En sådan utveckling kan accentueras av att även de nordeuropeiska länderna får en allt större andel äldre i sin befolkning.

En annan möjlig anledning till den ökade efterfrågan på hushållsarbetare är att hemmen får nya uppgifter. Även om många av hemmens funktioner utlokaliseras och förenklats genom ny teknik och service, så har det tillkommit nya uppgifter. Familjer ägnar nu mycket tid åt sina barn. De hämtar och lämnar barn på skolor och fritidsaktiviteter. De ägnar nu mer tid åt att leka, läsa läxor och kommunicera med skolor. Familjer ägnar också allt mer tid åt kommunikation och inhämtning av information, vilket är en utveckling som accentuerats av ny kommunikationsteknik. De ägnar också mer tid åt att städa och tvätta, vilket sammanhänger med att de personliga kraven på rena och snygga kläder har ökat under de senaste decennierna. Även shopping har blivit en aktivitet som tar allt mer tid. Dessa nya familjeaktiviteter har inneburit att den tid som tidigare frigjordes av hemmens teknifiering har ätits upp och många upplever nu samma tidsbrist som förr (Fjell 2010, Lutz 2011, Nyberg 1989). I Danmark har den tid som hushållen ägnar åt hushållsarbete ökat under de senaste decennierna. 1987 ägnade man i genomsnitt 281 minuter per dag åt hushållsarbete och 2011 ägnade man i genomsnitt 356 minuter per dag (Stenum 2010). I Sverige har däremot skett en viss minskning. Kvinnor ägnade 20% mindre tid åt hushållsarbete 2010 än vad de gjorde 1990 medan männen ägnar ungefär lika mycket tid 2010 som 1990 (Statistiska centralbyrån 2011a).

Kanske är den viktigaste anledningen till att antalet hushållsarbetare åter ökar att det åter finns arbetskraft som är villig att åta sig dessa sysslor (Galotti 2009). Tillgången på arbetskraft ökar av åtminstone tre anledningar: (i) Ökad arbetslöshet: Under 1950-60- och 70-talen rådde tidvis brist på arbetskraft i Sverige men sedan 1990-talet har arbetslösheten ökat (Magnusson 2000). Under åren 2002 till 2011 var andelen arbetslösa i Sverige mellan 6 och 7,5% (om man räknar bort säsongsvariationer) (Statistiska centralbyrån 2011b). Under 2013 steg den något, till 7,7% (Statistiska centralbyrån 2013). (ii) Ökad invandring. I flera länder har antalet kvinnor med invandrarbakgrund som arbetar i hushållsbranschen ökat dramatiskt under 2000-talet (Galotti 2009). I Tyskland ökade antalet kvinnor med invandrarbakgrund inom hushållsbranschen med 75% mellan 1993 och 2003 (Ibid.) I Spanien ökade antalet kvinnor med invandrarbakgrund i denna bransch med 11 gånger och i Grekland 6 gånger (Ibid). I Sverige har invandringen stimulerats genom lagstiftning som förenklar för företag att importera arbetskraft. Den lagstiftning som infördes 2008 innebär att arbetsgivaren får bedöma om det finns behov av personen i fråga (Regeringens proposition 2007/08:147). I flera EU-länder har även genomförts reformer som syftar till att förenkla import av billig arbetskraft till denna sektor (European Commission 2010). (iii) Skärpta regler under 2000-talet avseende sjukpenning, arbetslöshetsunderstöd och rätt att uppbära

arbetslöshetsunderstöd vid deltidsanställning har ökat pressen på vissa grupper att söka arbete. Det har inneburit att vissa tvingats söka arbete inom hushållsbranschen.

Ytterligare en möjlig anledning till ökad efterfrågan sammanhänger med ökade inkomstskillnader. Det har alltid varit de mest välbärgade som i störst utsträckning anlitat hushållsarbetare. Under 1920- 30-talen växte mellanskiktet i Sverige, vilket innebar en ökad efterfrågan på hushållstjänster (Platzer 2007). Socialstyrelsens undersökning om arbetsförhållanden bland hushållsarbetarna under mitten av 1930-talet visade att de som anställde huslig arbetskraft främst var tjänstemän och utövare av fria yrken och att över hälften var anställda i hushåll som hade 7 rum eller fler (dvs välbeställda) (Moberg 1978). I en undersökning från 2004 om vilka som köper svarta hushållstjänster på den svarta marknaden visade det sig att de största köparna av hushållstjänster var egenföretagare och att privatanställda tjänstemän var den näst största gruppen (Platzer 2007:32). I en studie om RUT-tjänster visade det sig att det främst var höginkomsttagarna som gjorde skatteavdrag för hushållstjänster. Hela 32% av de som köpte tjänsterna hade en inkomst över 380 000 kr/år (Skatteverket 2011). Den utjämning som fanns av inkomster i Sverige under andra halvan av 1900-talet bidrog till att minska efterfrågan på hushållstjänster. Det är troligt att den nu ökande välfärden hos stora grupper i de europeiska länderna innebär att det nu finns fler som har råd att köpa hushållstjänster. I Sverige har den ekonomiska politiken under 1990- och 2000-talet gynnat en stor grupp i mellanskiktet samtidigt som den missgynnat de som är arbetslösa eller i behov av socialpolitiskt fördelade nyttigheter.

En del av den ekonomiska politiken i Sverige är det särskilda skatteavdrag som introducerades 2007 för privatpersoner som köper hushållstjänster (SFS 2007:346, Skatteverket 2007). Det har, som visas nedan, ökat efterfrågan på hushållstjänster vilket i sin tur inneburit en kraftig tillväxt av antalet företag och anställda i branschen.

Staten och hushållsarbetarna

I detta kapitel beskrivs några grundläggande villkor som den svenska staten ställer upp för arbetet i denna bransch. De handlar om vilka som får arbeta i denna sektor, vilka formella relationer som kan finnas mellan kunder och hushållsarbetare, samt skatteregler.

Medborgerlig status

Ett grundläggande villkor för arbetet handlar om hushållsarbetarens medborgerliga status, d.v.s. om denna är svensk medborgare, kommer från annat EU-land, kommer från ett land utanför EU, samt vilket slags uppehållstillstånd denna har.

Vissa hushållsarbetare är migranter från länder utanför EU och saknar uppehållstillstånd. De saknar rätt till nationell legitimation och körkort och möjlighet att köpa saker på avbetalning samt att registrera mobiltelefonabonnemang. De kan inte heller söka stöd från myndigheter om uppdragsgivare hotar eller är våldsamma eftersom kontakter med myndigheter riskerar leda till utvisning (Anderson 2000, Gavanoas 2010). De saknar även rätt till grundläggande socialförsäkringar såsom sjukpenning, arbetsskadeersättning, föräldrapenning, pension och socialbidrag, vilket gör dem särskilt sårbara vid arbetsskada, sjukdom eller föräldraskap. Avsaknad av medborgerlig status kan utnyttjas av arbetsgivare. Migranter utan uppehållstillstånd kan tvingas acceptera sämre arbetsvillkor än de som har uppehållstillstånd eller är medborgare (Anderson 2000, Constable 2002, Gavanoas 2010, Kindler 2009, Lutz 2008). Arbetsgivare kan, i vetskap om att deras möjligheter till att få annat arbete är små, erbjuda mycket låga löner och långa arbetstider. Arbetsgivare kan hota med polisanmälan om hushållsarbetarna inte accepterar de villkor de erbjuder. Dessa papperslösa migranter utnyttjas även av agenter och/eller transportörer som fraktar dem in i EU och Sverige. Priset för dessa transporter kan vara mycket högt och ibland sker betalningen i efterhand, med hög ränta. I praktiken kan det leda till att hushållsarbetarna blir livegna till lånen är betalda (Anderson 2000, Gavanoas 2010).

Andra hushållsarbetare har tillfälligt uppehållstillstånd för andra ändamål än arbete men arbetar ändå. Personer med uppehållstillstånd för studier eller turism eller personer som söker asyl har inte automatiskt rätt att arbeta i Sverige. Inresa med turistvisum eller

asylansökan kan bli ett sätt att komma in i landet för att sedan söka svartarbete eller ansöka om arbetstillstånd.

De som är medborgare i länder utanför EU kan söka arbetstillstånd. Det finns två slags arbetstillstånd. Dels finns det tillstånd för arbete som au pair, vars egentliga syfte är kulturutbyte och där hushållsarbetaren officiellt inte betraktas som anställd. Arbetets omfattning är i Sverige maximalt 25 timmar per vecka i det hushåll där au pairen är inneboende och lönen kallas för "fickpengar". Dels finns arbetstillstånd för täckande av tillfällig brist på arbetskraft. Sedan 2008 har arbetsgivare i Sverige rätt att själva avgöra om de behöver arbetstagare från länder utanför EU även för enklare arbeten (Regeringens proposition 2007/08:147, European Commission 2010). Personer med arbetstillstånd och uppehållstillstånd för bosättning har samma grundläggande rättigheter som svenska medborgare. De som har arbetstillstånd och arbetar i Sverige har rätt till vissa socialförsäkringar såsom sjukpenning, inkomstgrundad ålderspension och föräldrapenning (Försäkringskassan 2011). Däremot är arbetstillstånden knutna till enskilda arbetsgivare, vilket betyder att anställningens upphörande även innebär att hushållsarbetaren förväntas lämna Sverige. De som även har uppehållstillstånd för bosättning har ytterligare rättigheter, t.ex. att ansöka om bostadsbidrag och assistansersättning vid funktionsnedsättning (Ibid.).

För de som strävar efter att få permanent uppehållstillstånd eller medborgarskap kan hushållsarbetet vara en möjlighet. Genom att ta inledningsvis ta anställning som hushållsarbetare kan de på sikt få arbets- och uppehållstillstånd (European Commission 2010). Det finns hushållsarbetare som egentligen inte vill arbeta inom hushållsbranschen men som accepterar arbetsvillkoren som ett första steg för att på sikt få permanent uppehållstillstånd eller medborgarskap och därefter påbörja annan utbildnings- eller yrkeskarriär.

I flera EU-länder finns regler som säger att hushållsarbetare med arbetstillstånd, om de avslutar sina anställningar, även förlorar sina arbets- och uppehållstillstånd, t.ex. Storbritannien, Cypern och Sverige (OHCHR 2011, Gavanoas 2010). Det kan leda till en slags "gisslansituation" där kunderna uttalat eller uttalat kräver att hushållsarbetare ska acceptera de arbetsvillkor som erbjuds (Sarti 2005). Samtidigt innebär de relativt nya reglerna för arbetskraftinvandring att den som har uppehålls- och arbetstillstånd och vars anställning upphör under den tid då dessa tillstånd gäller ska - under en period om 3 månader - kunna söka annat arbete och ansöka om nytt arbetstillstånd inifrån Sverige (Regeringens proposition 2007/08:147, European Commission 2010).

En annan medborgerlig status innehas av EU-medborgare. De har rätt att förflytta sig till annat EU-land för att vistas där eller arbeta i upp till 3 månader utan att meddela myndigheterna i landet i fråga. Därefter skall de registrera sig. Om de kan försörja sig får de rätt att även fortsättningsvis vistas i landet. De får då en lång rad rättigheter som är identiska med de som landets medborgare har, t.ex. rätt till sjukvård och stöd av polis och domstolsväsende. Men de har inte rätt till vissa delar av sjukförsäkringarna, t.ex. socialbidrag, arbetslöshetsunderstöd och sjukpenning. Från den svenska statens sida ställs inga krav på hur stor omfattning de arbetar, storlek på lönen eller på andra

anställningsförhållanden (Calleman 2007:76). När det gäller företagare från andra EU-länder så har de samma rättigheter att sälja sina tjänster i Sverige som svenska medborgare med företag i Sverige eller EU (Calleman 2007:76).

Slutligen, svenska medborgare har de mest omfattande rättigheterna. De kan kontakta polis och domstol om de blir utsatta för våld, hot, sexuella trakasserier eller andra missförhållanden. De har rätt till socialförsäkringens alla delar. De kan kräva att få minimilön, vilket även kan ske i efterhand då annat först har överenskommit.

Sålunda ser vi att den medborgerliga statusen för de som arbetar i Sverige kan variera mellan olika grupper: migranter utan uppehållstillstånd; migranter med tillfälligt uppehållstillstånd för annat än arbete; migranter med arbetstillstånd; migranter med uppehållstillstånd för bosättning; migranter med permanent uppehållstillstånd; EU-medborgare; och svenska medborgare. Samtliga dessa kategorier finns på arbetsmarknaden för hushållsnära tjänster. Sålunda skapar den svenska staten en differentierad arbetsmarknad där individer med olika medborgerlig status har olika grundläggande arbetsvillkor. Dessa grundläggande arbetsvillkor etablerar olika maktrelationer mellan hushållsarbetarna och kunderna/hushållen, vilket vi återkommer till nedan.

Formella relationer mellan hushållsarbetare och kunder

Staten definierar även vilka olika formella relationer som är tillåtna mellan kunder och hushållsarbetare. I det följande diskuteras först olika former av informella relationer (slaveri, svart arbete, blandning av svart och vitt arbete) och sedan olika formella relationer (direkt anställning av hushållen, au pair, anställning i företag, eget företagande).

En form av olaglig relation är slaveri. Så kallat ”shattel slavery” (totalt ägarskap) förekommer i bl.a. Mauretanien, Nordafrika och vissa arabiska länder (Androff 2011). Denna form av slaveri verkar vara ovanlig i Europa och Nordamerika, men andra former av slaveriliknande förhållanden förekommer: Skuldslaveri innebär att en skuldsatt person tvingas återbetala sin skuld med arbete men där räntan växer så snabbt att den skuldsatta inte lyckas betala av sin skuld. Kontraktsslaveri innebär att en person skriver under ett långsiktigt anställningsavtal där de verkliga arbetsvillkoren inte alls motsvarar de löften som gavs i anslutning till att kontraktet skrevs. En annan slags slaveri består av att krigsfångar placerats i hushåll för att utföra hushållsarbete. Det finns även beskrivningar av hur man tidigare i Europa placerade barn i hushåll för utföra hushållsarbete under slavliknande förhållanden (Sarti 2005).

En annan slags olaglig relation är svart arbete, som ibland även kallas ”informellt arbete”. Det finns fackliga organisationer som hävdar att uppemot 70-80% av hushållsarbetarna i Europa arbetar svart (Galotti 2009), men det är svårt att exakt bedöma hur många de är i varje enskilt land (Sarti 2005, Lutz 2011, Platzer 2007). Det finns uppenbara nackdelar med svarta anställningar, t.ex. att hushållsarbetaren saknar rätt till inkomstbaserad pension och vissa andra socialförsäkringar (Lutz 2011:48).

Svarta anställningar ger inte heller något skydd vid arbetslöshet. De kan även innebära att hushållsarbetarna drar sig för att söka hjälp vid olika missförhållanden eftersom det riskerar leda till att de förlorar sina arbeten (Rollins 1985:76, Anderson 2000). Men det kan även finnas fördelar med svarta anställningar. Ibland kan de vara de enda som står till buds. Ibland kan de även ge högre lön än vita anställningar, vilket sammanhänger med att arbetsgivarna och hushållsarbetarna inte betalar skatt och sociala avgifter för inkomsterna. Ibland kan svarta anställningar även stärka hushållsarbetarnas förhandlingspositioner gentemot kunden: De kan hota att anmäla kunderna till skattemyndighet och polis (Fjell 2010).

Förmodligen finns ett stort antal hushållsarbetare som arbetar både svart och vitt. En uppenbar fördel med en sådan kombination är att det vita arbetet kan ge rätt till socialförsäkringar, arbetslöshetsunderstöd, m.m. samtidigt som det svarta arbetet kan ge möjlighet till extrainkomster. En grupp som förmodas arbeta både svart och vitt är au pairs, vilka enligt reglerna endast får arbeta 25 timmar per vecka (Stenum 2010).

Det finns en rad olika slags formella relationer mellan kunder och hushållsarbetare: I Sverige kan hushållsarbetare vara direkt anställda av hushållen, vilket innebär att hushållen betalar skatt och sociala avgifter. De direkt anställda hushållsarbetarnas förhållanden regleras av Lagen om arbetstid mm i husligt arbete (SFS 1970:943). Löner och andra arbetsvillkor regleras genom individuella avtal och avtalen behöver inte vara skriftliga (Calleman 2006, 2007). Arbetstiden får variera mellan olika veckor så länge den inte i genomsnitt blir större än 40 timmar/vecka under en fyraveckorsperiod. Men om den anställde utför omsorg om någon i hushållet tillåts arbetstiden bli 52 timmar per vecka i genomsnitt under varje fyraveckorsperiod. Det finns inga bestämmelser som ger rätt till raster. Uppsägning kan ske utan att särskilda skäl behöver anges, till skillnad från uppsägning på den övriga arbetsmarknaden (Calleman 2006). Uppsägningstiden är vanligtvis kort, om inte annat regleras genom särskilda avtal. Som direkt anställd i hushåll finns ingen självklar facklig organisation att vända sig till och därmed saknas även kollektivavtal, vilket i sin tur medför att det inte finns minimilöner för dessa anställningar och inte heller möjlighet att hämta kunskaper och stöd från fackliga organisationer vid eventuella tvister med arbetsgivare. Dessa hushållsarbetare har, i likhet med andra anställda på arbetsmarknaden i Sverige, rätt till gängse socialförsäkringar.

En annan laglig relation är au pair, som av staten betraktas som ett slags kulturellt utbyte. Det finns regler som säger att au pairs ska vara mellan 18 och 30 år (åldrarna varierar något mellan de länder som deltar i detta system), ha eget rum med nyckel, ha rätt till fria måltider, fortbilda sig i landets språk under sin vistelse och få en månadspeng (3500 SEK). Au paires får i Sverige arbeta maximalt 25 timmar per vecka och stanna upp till 1,5 år (Galotti 2009). Au pair-systemet är inte upprättat för att förse hushåll med hushållsarbetare, men utnyttjas ofta som täckmantel för hushållsarbete (Galotti 2009, Lutz 2011, Sarti 2005, Stenum 2010). Antalet au pairs har minskat i Sverige medan deras antal har ökat i både Danmark och Norge under åren 1996 till 2008 (Stenum 2010).

En annan laglig relation är anställning av ett företag. Företagaren anställer då hushållsarbetaren för att utföra hushållsarbete i kundens hem. Det finns en rad fördelar med att vara anställd av företag: I Sverige får hushållsarbetaren rätt till socialförsäkringens olika delar, t.ex. sjukpenning och föräldrapenning. I Sverige finns även fackliga organisationer som organiserar dessa hushållsarbetare, främst Kommunalarbetareförbundet, även om anslutningsgraden är låg. Fackliga organisationer förhandlar om löner, arbetstider och arbetsförhållanden i övrigt. De ger också visst stöd vid konflikter med arbetsgivare. Anställda hushållsarbetare har även möjlighet att ansluta sig till arbetslöshetskassa, vilket ger ett visst ekonomiskt skydd vid arbetslöshet. De anställda hushållsarbetarna får i praktiken också ett visst skydd av arbetsgivarna i relation till vissa kunder: Arbetsgivarna eller de chefer som de utsett hanterar ofta förhandlingar med kunder. Om kunder begär att hushållsarbetare ska arbeta fler timmar eller utföra extra arbetsuppgifter kan hushållsarbetare hänvisa dem till chefer. (Se även Meagher 2003 och Mendez 1998.) Även när kunder är missnöjda kan hushållsarbetare hänvisa till chefer (Meagher 2003, Mendez 1998). Om kunder säger upp kontrakt med företagen påverkar det inte alltid de enskilda hushållsarbetarnas personliga inkomster (Gavanoas & Mattsson 2011). Anställning i företag kan även leda till att hushållsarbetare får kontakt med andra anställda och därigenom kan få visst stöd vid svårigheter i relationer med kunder eller arbetsgivare (Mendez 1998).

Det kan även finnas nackdelar med att arbeta för företag, som visas i en studie från Kalifornien (Mendez 1998). Företag kan utfärda detaljerade regler om hur arbetsuppgifter ska utföras och hur kunder ska bemötas och dessa regler kan upplevas som krävande. I den Kaliforniska studien beskrivs hur hushållsarbetarna fick studera en träningsvideo där de uppmanades att försöka se deras arbete ur kundernas perspektiv, göra "det extra", städa extra noggrant, och även visa kunderna att de gör det, t.ex. genom att inför kundens ögon stå på knä och skrubba deras golv. Att arbeta för företag innebär även att en del av det ekonomiska värde som produceras av hushållsarbetaren tillfaller företaget (Mendez 1998).

Hushållsarbetaren kan även vara egenföretagare. Då betraktas kunden och hushållsarbetaren som självständiga avtalsparter som kommer överens om arbetsinnehåll och ersättning. Ur ett rättsligt perspektiv är skillnaden mellan ett anställningsförhållande och en uppdragsrelation att anställningsförhållandet karakteriseras av att den som utför arbetet är ekonomiskt beroende av uppdragsgivaren, att arbetet är varaktigt och lönen betalas per timme. Den som utför arbete under sådana villkor (d.v.s. beroende, varaktighet, timlön) skall enligt svensk lag uppfattas som anställd även om parterna inledningsvis kallade det för ett uppdrag. Dock kan vi förmoda att hushållsarbetare sällan utövar påtryckningar mot uppdragsgivare för att bli betraktade som anställda eftersom sådana påtryckningar förmodligen leder till att relationen bryts och de förlorar sin inkomst.

Det finns fördelar med att vara företagare. I allmänhet kan företagare styra mer över sina egna arbetstider och vilka kunder de ska arbeta hos än de som är anställda (Gregson & Lowe 1994, Anderson & Hughes 2009). Samtidigt finns det inte någon

lagstiftning om minimiersättning eller arbetstider. Det finns även nackdelar med att vara företagare, t.ex. att det saknas regler om arbetstider och hur låg ersättningen får vara.

Internationellt är det vanligt att hushållstjänster förmedlas genom förmedlingsfirmor, t.ex. i EU (Anderson 2000) och Australien (Meagher 2003). Vissa förmedlingsfirmor tar en avgift från kunden för att förmedla ett uppdrag, antingen en engångsavgift eller en viss procent av lönen. I vissa fall bistår de med att formulera kontrakt mellan hushållsarbetaren och kunden. Internationellt beskrivs även arbetskooperativ som en företagsform inom hushållsbranschen (Meagher 2003, Salzinger 1991).

Sammantaget ser vi att det finns en rad olika relationer mellan hushållsarbetare och familjer/kunder: tvångsarbete, svart arbete, vit anställning direkt av kunden, au pair, vit anställning av företag, och egenföretagande. Dessa grundläggande relationer etablerar olika maktrelationer mellan hushållsarbetarna och kunderna/hushållen, vilket vi återkommer till nedan.

Det svenska RUT-avdraget

En rad Europeiska länder har infört skattesubventioner vid köp av hushållstjänster (Sarti 2005), t.ex. hjemmeserviceordningen i Danmark (Sarti 2005, Platzer 2007), cheque emploi universel i Frankrike (Sarti 2005, Windebank 2007, Galotti 2009), agences locales pour l'emploi och plaatsgelijke werkgelegenheidsagentschappen i Belgien (Sarti 2005, Galotti 2009) och minijobs i Tyskland (Ibid.). År 2007 beslutade den svenska riksdagen om skattereduktion för privatpersoner som köper hushållstjänster, t.ex. städning, matlagning, vård av kläder och hemtextilier, snöskottning, trädgårdsarbete, barnpassning, skötsel av personlig hygien och ledsagning (Regeringens proposition 2006/07:94, SFS 2007:346, Skatteverket 2007). Den kom att kallas "RUT-reformen" ("Rengöring Underhåll Tvätt"). Fr.o.m. december 2008 kom fler tjänster att ingå i skattereduktionen, t.ex. ombyggnad och underhåll av bostäder. Sedan beslutade riksdagen även att skattereduktionen ska erhållas vid själva köpet – inte vid deklarationen (Regeringens proposition 2008/09:77).

De främsta syftena med RUT-reformen var att göra det svarta arbetet vitt och att skapa fler arbetstillfällen (Almega 2007, Konjunkturinstitutet 2005, Svenskt Näringsliv 2006). Det hävdades också att reformen skulle kunna underlätta för den pressade äldreomsorgen. I både EU och Sverige har man beskrivit vitt arbete inom hushållsbranschen som ett sätt att integrera migranter (Schierup, Hansen & Castles 2006). I ett förslag som föregick RUT-reformen föreslogs att invandrare skulle erhålla en lönesubvention om 50% så att de kan arbeta i hushållsbranschen (SOU 1996:55). Ett annat argument för RUT-reformen var att Sveriges befolkning efterfrågar hushållstjänster, särskilt städning, tvätt och fönsterputsning (Platzer 2007). Vissa förespråkare beskrev reformen som en lösning på konflikter om städning i hemmen

och en lösning på hur ”livspusslet” kan fås att gå ihop för de par där båda arbetar heltid. Kritiker sa att regeringen, i förarbeten, inte alls berör frågor som har att göra med arbetsrätt och arbetsmiljö. Kritiker sa också att skattereduktionen är ett steg tillbaka till ett samhälle med en välsituerad överklass som har råd att anställa ”pigor” som kan bli illa bemötta (Gustafsson 2007, Kronlid 2007).

RUT-avdraget infördes den 1 juli 2007. Under det andra halvåret 2007 var det 46 000 personer (0,6% av skattebetalarna) som ansökte om skatteavdrag för hushållsnära tjänster (Sköld 2009). År 2010 var det hela 326 000 personer som gjorde skatteavdrag för hushållstjänster och 2012 hade deras antal ökat till drygt 490 000 (Skatteverket 2013).

Enligt skatteverket var det år 2010 hela 12500 företag som yrkade på RUT-avdrag (Skatteverket 2011). Det var drygt 2400 företag som var RUT-nischade, d.v.s. ägnade sig till minst 10% åt RUT-verksamhet och hade anställda. De yrkade på 67% (913 mkr) av den utbetalda RUT-ersättningen. Hela 2/3 hade startat sina verksamheter efter att reformen introducerades (Skatteverket 2011). Två större företag, Hemfrid och Homemaid, stod för 11% av omsättningen inom hushållsnära tjänster under 2010 (Rutbarometern, 2012).

Företagen i branschen drivs ofta som enskilda firmor (58% eller 7000 företag), aktiebolag (31%) eller som handels/kommanditbolag (8%) (Skatteverket 2011). Ibland drivs de också som ekonomiska föreningar eller i andra företagsformer (vardera 1%) (Ibid.). Ungefär 47% av företagen som yrkade på RUT-avdrag tillkom efter 1 januari 2007 och 60% av dem var registrerade som arbetsgivare, dvs. hade anställda (Skatteverket 2011).

Skatteverket beräknar att antalet årsarbeten för vilka RUT-avdrag medgivits ökade från 3300 (under 12-månadersperioden 2009-07-01 t.o.m. 2010-06-30) till 4900 (år 2010) och 8000 (år 2012) (Skatteverket 2011, 2012, 2013). Dessa årsarbeten kan motsvara ett betydligt större antal anställda som på hel- och deltid utför dessa tjänster.

De flesta av kunderna köpte städning. År 2010 bestod 93% av köpen av städning, medan snöröjning och trädgårdsarbete köptes av 9% samt barnpassning och omsorg av endast 1% (Skatteverket 2011). Även om det är svårt att bedöma storleken på den svarta marknaden så verkar den ha minskat endast marginellt efter att skatteavdraget introducerades (Skatteverket 2011).

Ovan har visats att den svenska staten styr hushållsarbetet på tre olika sätt. För det första definierar staten vilka som har rätt att vistas i landet och därmed vilka som har rätt till vita anställningar. Eftersom staten inte helt lyckas kontrollera vilka som tar sig in i landet finns det ett okänt antal s.k. svart anställda hushållsarbetare som saknar rätt att vistas i landet. De har andra arbetsvillkor än de som har laglig rätt att vistas i landet. Därför kan man säga att den statliga regleringen bidrar till att skapa en segregerad arbetsmarknad. För det andra styr staten relationen mellan hushållsarbetare och kunder genom att definiera vilka relationer som kan upprättas mellan dem. De två vanligaste formerna är egenföretagare och anställd i företag, vilka uppvisar stora skillnader avseende

arbetstidsregler, minimilöner, rätt till socialförsäkringar, m.m. Men det finns även ett okänt antal hushållsarbetare som arbetar svart eller både vitt och svart. För det tredje försöker staten med RUT-avdraget stimulera tillväxten av den vita hushållsbranschen.

Familjerna och hushållsarbetarna

Även om staten bestämmer vissa grundläggande villkor för hushållsarbetet så bestäms många aspekter av arbetets villkor och innehåll i mötet mellan köpare/familjer och hushållsarbetare. Detta kapitel inleds med en beskrivning av vilka som köper och vilka som arbetar med hushållstjänster. Sedan beskrivs en rad grundläggande villkor för arbetet och vilken betydelse de har för maktrelationen: att arbetet utförs i kundens hem; att det består av praktiskt arbete och omsorg; att arbetet är icke-professionellt och transparent; att det praktiska arbetet består av att hantera kundens smuts; att överlåtagandet av det praktiska arbetet blir föremål för moralism; att kunder ibland är hemma medan arbetet utförs; att vissa hushållsarbetare är inneboende hos kunderna; att vissa hushållsarbetare är mycket beroende av enskilda kunder; och att arbetet är lågavlönat och ofta upplevs ha låg social status.

Vilka som anställer

Det är främst de som har relativt höga inkomster som anlitar hushållsarbetare. Under 1930-talet arbetade ungefär hälften av hembiträderna i Sverige i hushåll där man var företagare, tjänstemän och utövare av fria yrken (Moberg 1978). En undersökning från 2004 om vilka som köper svarta hushållstjänster i Sverige visade att de största köparna av hushållstjänster var egenföretagare och att privatanställda tjänstemän också var överrepresenterade (Platzer 2007:32). Borgerliga väljare var överrepresenterade bland de som köpte hushållstjänster och det var vanligare att de som bodde i städerna köpte hushållstjänster än de som bodde på landsbygden. I de nordiska länderna är det främst medel- och övre medelklassfamiljer som anlitar au pairs (Bikova 2010).

En analys av vilka som gjorde skatteavdrag för hushållstjänster i Sverige under andra halvåret 2007 visade att de som hade högre inkomster ansökte om skatteavdrag oftare än de som hade lägre inkomster: Av de som hade under 300 000 kr/år i inkomst var det 3 promille som fick skattereduktion medan det, för de som hade högre inkomst än 500 000/år, var 4 procent som fick skattereduktion (Sköld 2009). Skattereduktionen var vanligast i kommuner såsom Danderyd, Lidingö, Täby och Lomma där medelinkomsten är relativt hög.

Skatteverkets utredning från 2011 visade att det främst var personer i åldrarna 35-44 år och pensionärer som gjorde skatteavdrag (Skatteverket 2011). Hela 35% var över 65 år och det var främst kvinnor som köpte tjänsterna (61%). Hela 32% av de som köpte tjänsterna hade en inkomst över 380 000 kr/år (Skatteverket 2011). Om man jämför barnfamiljerna med 25% lägst inkomst med barnfamiljerna med 25% högst inkomst så var RUT-avdrag 10 gånger vanligare i den senare gruppen (Sköld & Heggeman 2011).

Om det finns en kvinna i hushållet är det oftast hon som hanterar kontakterna med hushållsarbetaren (Galotti 2009, Gregson & Lowe 1994, Rollins 1985, Kindler 2009). Det sammanhänger med att hushållsarbete - i synnerhet omsorg om barn och äldre – ofta betraktas som kvinnans ansvar. Det kan även upplevas som naturligt att den som är hemma hanterar kontakterna. Eftersom det är något vanligare att män lönearbetar (i synnerhet i södra Europa) kan det framstå som naturligt att kvinnan hanterar kontakterna med hushållsarbetaren.

En studie från Nederländerna visar att de kvinnliga familjemedlemmarna har större inflytande över beslut som berör traditionellt kvinnliga delar av hushållsarbetet medan männen har större inflytande över beslut rörande traditionellt manliga sysslor (de Ruijter, van der Lippe & Raub 2003, de Ruijter & van der Lippe 2009). I så fall betyder det att det är vanligare att män hanterar kontakterna med elektriker, rörmokare och bilverkstäder medan kvinnor hanterar kontakter med hushållsarbetare (som alltså oftast är kvinnor). En konsekvens av det är att hushållsarbetaren ofta behöver förhålla sig till den kvinnliga familjemedlemmens värderingar och direktiv. Rollins (1985) noterar att det i vissa relationer - mellan kvinnliga hushållsarbetare och kvinnor som är beroende av sina mäns löner för att kunna anställa hushållsarbetare – kan uppstå en särskild slags förakt: Hushållsarbetaren kan se ner på kvinnan som är beroende av en tredje part, mannen, för att kunna anställa hushållsarbetaren. Detta förakt kan bli särskilt starkt om kvinnan upplevs ställa krav som är alltför detaljerade eller överdrivna.

En annan aspekt av relationen mellan den kvinnliga familjemedlemmen och den kvinnliga hushållsarbetaren handlar om svartsjuka. En studie från Australien visar att det förekommer att hushållsarbetare, för att inte skapa svartsjuka, medvetet håller en viss distans till mannen i hushållet, t.ex. genom att undvika att klä sig utmanande (Meagher 2003). I en studie från Taiwan säger hushållsarbetare att de ibland klär sig mindre utmanande för att kvinnan i hushållet ska framstå som mer attraktiv (Lan 2003).

Vilka som anställs

Men vilka är det då som anställs som hushållsarbetare? För *det första* är det tydligt att kunder gör en bedömning av vilken kvalitet som levereras av hushållsarbetaren, t.ex. avseende hur hushållsarbetaren utför olika praktiska arbetsuppgifter, hur hushållsarbetaren tar hand om kundens egendom, och hur denna ger omsorg till barnen

(Lutz 2011). Det förekommer att kunder tar intryck av andras rekommendationer och tar referenser (Platzer 2007:101).

En del kunder väljer att anlita företag hellre än enskilda hushållsarbetare eftersom företag ofta ger garantier om att anställda är utbildade avseende arbetsmetoder och säkerhet och ofta har försäkringar som täcker eventuella skador (Gavanas & Mattsson 2011). Många företagare är medvetna om att säkerhet är en viktig fråga för många kunder. Tjänsteföretagarnas organisation Almega har publicerat en särskild handbok riktad till hushållsarbetare som bl.a. innehåller instruktioner om hur företagen kan öka kundernas förtroende för dem (Almega 2007).

För det andra är det tydligt att kunder gör bedömningar av vilken risk det finns att hushållsarbetare skadar kundens egendom, stjälar den eller sprider information om kunden till tredje part (Lutz 2011). Tillit är därför en central aspekt av relationen. Önskan om att ha en tillitsfull relation kommer till uttryck särskilt starkt när kunder inte litar på hushållsarbetare (Kindler 2009:32). Vid misstro är det uppenbart att kunder kan kontrollera arbetet särskilt noggrant (de Ruijter, van der Lippe & Raub 2003). Hushållsarbetaren kan bli "testade" avseende sin hederlighet genom att kunden sätter ut "fällor", t.ex. lägger ut pengar på olika platser i hemmet (Ehrenreich 2001). Kunder kan också komma hem oanmälda eller be grannar hålla hushållsarbetare under uppsikt. Hushållsarbetaren står ständigt under kundens vakande öga, antingen medan arbetet pågår eller när arbetet bedöms i efterhand.

För det tredje är det uppenbart att många kunder även bedömer hushållsarbetarnas personligheter och förhållningssätt (Rollins 1985, Katzman 1978, Anderson 2000, Hondagneu-Sotelo 2002). De kan ha önskemål om att hushållsarbetarna ska ha rätt utseende och framtoning, t.ex. vara propert klädda, ha rätt etnisk bakgrund, tala rätt och uttrycka rätt värderingar. En hushållsarbetare kan vara en viktig del av den front som kunden vill presentera utåt (Rollins 1985:105, Constable 2002).

Frågan om personlig lämplighet kan upplevas särskilt viktig när kunden köper omsorg (Gregson & Lowe 1994, Lutz 2011). Kunden lämnar då någon av sina närmaste familjemedlemmar i hushållsarbetarens händer. De farhågor som ett sådant överlämnande aktualiserar har exploaterats av massmedia i böcker och filmer. Ett exempel är filmen "The hand that rocks the cradle" (1972) där en uppenbart godlynt Nanny visar sig vara psykiskt sjuk. Hon skapar konflikter i familjen, ammar barnet utan föräldrarnas vetskap och försöker mörda modern för att överta barnet.

Kunder uttrycker ofta önskemål om att hushållsarbetarna ska dela deras syn på hur barnen bör uppfostras (Lutz 2011, Bikova 2010). Enligt en brittisk studie var det vanligt att kunder ansåg att en Nanny bör vara en "mother substitute", d.v.s. en person med de egenskaper som barnets föräldrar ser som ett ideal hos en förälder och som de själva eftersträvar (Gregson & Lowe 1994).

Enligt en svensk studie om familjer som har au pair säger familjerna att au pairs bör vara nyfikna, lättlärd, lätta att ha att göra med och vara anpassningsbara samtidigt som de bör ha en viss mognad och självständighet (Platzer 2007). En anledning till denna skillnad i betoning mellan den brittiska och den svenska kontexten kan sammanhånga

med att brittiska Nannies i allmänhet tar ett större ansvar för barnen än au pairs gör i Sverige. I Sverige är au pairs ofta ett komplement till modern och till den offentliga barnomsorgen.

Många kunder önskar också att de som tar hand om deras barn ska ha särskilda språkkunskaper, i allmänhet kunskaper i det egna språket. Ibland kan kunderna efterfråga hushållsarbetare som talar något visst språk som de vill att deras barn ska lära sig.

Även hushållsarbeters förmåga att hantera alarmerande situationer kan bli föremål för bedömningar, t.ex. hur de agerar när barn blir sjuka eller när räddningstjänst behöver tillkallas (Hondagneu-Sotelo 2002, Meagher 2003, Zelizer 2005, Kindler 2009).

För det fjärde är många hushållsarbetare kvinnor. Som exempel är 96% av de officiellt registrerade hushållsarbetarna i Österrike kvinnor och i Belgien är 92% kvinnor (OHCHR 2011). I en svensk undersökning av vita hushållstjänster hävdades att 69% av de anställda var kvinnor (Gavanas & Darin Mattsson 2011). I en annan studie om hushållsarbetare som var anställda i företag i södra Sverige visades att ungefär 80% var kvinnor (Leppänen & Dahlberg 2012a).

Förmodligen sammanhänger det stora antalet kvinnor med att arbetsuppgifterna är sådana som ofta anses vara traditionellt kvinnliga, i synnerhet omsorg (Rollins 1985). Ofta upplevs kvinnor också vara mer lyhörda, följsamma och lättare att hantera vid konflikter. Dessutom anses kvinnor ofta mindre benägna att utföra sexuella övergrepp mot barn (Bikova 2010). En annan anledning kan vara att mannen i familjen kan känna sig obekvämd med en manlig hushållsarbetare (t.ex. om mannen upplever att den manliga hushållsarbetaren utför sådant arbete som denna själv inte vill utföra då det strider mot dennas föreställningar om vilket arbete som bör utföras av män respektive kvinnor).

Det hävdas ofta att kvinnliga hushållsarbetare ibland får förfrågningar om att utföra sexuella tjänster. Det förekommer även sexuella övergrepp, t.ex. att kunder lämnar sexuellt material framme, gör närmanden och kräver sex för att ge bra referenser (Cheever 2002). (Se även DeSouza & Cerqueira 2009.) Mot denna bakgrund förekommer det att hushållsarbetare i Berlin skriver i sina tidningsannonser att de inte erbjuder sex (Anderson 2000:79).

De förekommer även en slags semiprostitution, där kvinnliga hushållsarbetare rekryteras från tredje världen med avsikt att både utföra hushållsarbete och tillgodose sexuella behov. Det finns inga uppgifter om förekomst av sexuella trakasserier mot vitt anställda hushållsarbetare i Sverige. Däremot hävdas att sexuella trakasserier ofta riktas mot de svart anställda (Gavanas 2010).

För det femte är många hushållsarbetare migranter. Under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet rekryterades en stor del av städernas hushållsarbetare bland kvinnor från landsbygden, t.ex. i USA (Rollins 1985), Sverige (Platzer 2007), Tyskland (Lutz 2008, 2011) och Storbritannien (Higgs 1986). Under slutet av 1920-talet började ungefär hälften av de kvinnor som flyttade till Stockholm arbeta som hembiträden (Moberg 1978).

När det blev svårt att hitta arbetskraft på landsbygden började man söka efter arbetskraft i andra länder. Under början av 1900-talet var det fortfarande vanligt att tyska kvinnor rekryterades till USA och Canada för att arbeta som hushållsarbetare (Lutz 2011:13). Hushållsarbete var en mycket vanlig syssla även bland de svenska kvinnor som emigrerade till USA. Efter andra världskriget importerades arbetskraft till hushållssektorn i Sverige från Tyskland, Finland och Norge (Calleman 2006:8f.).

Fortfarande är en betydande del av hushållsarbetarna i världen migranter. Flödet av hushållsarbetare går från fattiga till rika länder, från öst till väst och från syd till nord. Ett stort antal hushållsarbetare lämnar sydöstra Asien (Thailand, Filippinerna, m.m.) och Afrika (Marocko, Nigeria, m.m.) för att arbeta i Europa (Ehrenreich & Hochschild 2002). Många reser även från östra till västra Europa (Ibid.). I Italien räknar man med att ungefär 73% av hushållsarbetarna är utlänningar (Galotti 2009). (Se även Kofman et.al. 2000.)

En stor del av hushållsarbetarna söker sig till Europa för att över huvud taget få en inkomst, men det finns även andra anledningar, t.ex. att öka sina inkomster, tjäna pengar snabbt, försörja sig utan manlig hjälp, lämna en våldsam manlig partner, äventyrlusta eller för att man följer med en anhörig som flyttar (Lutz 2008). Det finns även personer som lämnar sina hemländer för att de tillhör en icke accepterad sexuell minoritet (Lutz 2011:104ff.). För många innebär hushållsarbetet en första möjlighet att komma in i landet och att få inkomst, vilket gör det möjligt att därefter påbörja en annan karriär. (För en studie om USA se Wrigley 1999.)

När det gäller legalt invandrad arbetskraft till Sverige från länder utanför EU/ESS år 2009 var städare det 6:e vanligaste yrket (SOU 2010:40). Det finns även en viss arbetskraftinvandring till de nordiska länderna inom ramen för au pair-systemet. I Sverige har antalet au pair/praktikanter minskat från 587 år 2007 till 390 år 2011 (Migrationsverket 2013). I Danmark och Norge har deras antal ökat kraftigt under åren 1996 till 2008 (Stenum 2010). I Danmark fanns 1996 endast 318 au pairs medan de 2008 var 2939 varav 73% var från Filippinerna. I Norge var deras antal 1996 endast 202 medan deras antal var 1760 år 2007, varav 63% var från Filippinerna.

I en svensk enkätundersökning var 53% av de anställda i hushållsföretag utrikes födda (Gavanas & Darin Mattsson 2011). (Se även Gavanas 2010 och Platzer 2007.) Men i en studie om vitt anställda hushållsarbetare i södra Sverige var endast 22% utrikes födda (Leppänen & Dahlberg 2012a).

Det finns tecken som tyder på att en relativt stor andel av de som är egenföretagare i hushållsbranschen i Sverige är utrikes födda. Enligt Statistiska centralbyråns företagsregister startades 950 nya företag i städbranschen år 2010, varav 63% av utrikes födda (Statistiska centralbyrån 2012). Det är en kraftig överrepresentation, då ungefär 15% av befolkningen är utrikes födda.

Detta förhållande, att hushållsarbetarna ofta är invandrade kvinnor, har även gett avtryck i språket (Sarti 2005). I Tyskland kallades hushållsarbetarna under 1700-talet för "Französinnen" och under mitten av 1900-talet kallades de i USA för "The Irish Bridget or Byddy". I Paris under 1970-talet kunde de kallas "conchita" och i Hong Kong kallas

de ibland "banmui" (Filippinsk flicka"). I Sverige förekommer uttrycket "polskor". Likaså har man ofta också använt termer som pekar på att dessa hushållsarbetare är unga, t.ex. "maid", "Französin" och "Magd" (Sarti 2005).

En del av hushållsarbetarna har egna barn som de lämnat för att arbeta i ett annat land. Många skickar hem pengar och ibland skickar de pengarna till andra hushållsarbetare eller familjemedlemmar som tar hand om deras egna barn, vilket skapar en slags internationella omsorgskedjor (Hochschild 2002). Avståndet till de egna barnen kan innebära stor sorg (Hochschild 2002).

I det nya landet kan hushållsarbetarna möta en diskriminerande arbetsmarknad. Ibland kan diskrimineringen vara till deras fördel, t.ex. när latinamerikanska emigrantfamiljer söker hushållsarbetare från Latinamerika (Lutz 2011). Polska hushållsarbetare i Tyskland får ofta högre lön än ukrainska hushållsarbetare (Lutz 2011). Diskrimineringen kan även verka till deras nackdel. I Frankrike har kongoleser och andra afrikaner ofta svårare att hitta arbete än andra immigranter (Anderson 2000). Även i Sverige förekommer att kunder avvisar hushållsarbetare med afrikanskt ursprung (Gavanas 2010).

Denna diskriminering kan hänga samman med de allmänna föreställningar som potentiella arbetsgivare eller köpare av tjänsterna har om olika etniska grupper och nationaliteter men även vilka föreställningar de har om hur väl medlemmar i olika grupper passar för de arbetsuppgifter som de skall utföra. En intervjustudie i Norge visade att tysktalande och baltiska au pairs var särskilt välkomna eftersom de antogs vara anpassningsbara och dela familjernas syn på hur barnen bör uppfostras (Bikova 2010).

Under den första tiden i det nya landet saknar många migranter kunskaper om sina rättigheter och möjligheter (Kindler 2009). Bristande språkkunskaper kan leda till att de inte kan ta till sig information från myndigheter och massmedia och att förmågan att förhandla med arbetsgivare är outvecklad (OHCHR 2011).

För det sjätte är det en stor andel av alla hushållsarbetare som rekryteras från arbetarklassen. I en brittisk studie visades att hushållsarbetare som städade ofta var något äldre gifta kvinnor från arbetarklassen. De som var Nannies var oftare yngre och hade en mer blandad bakgrund där någon av föräldrarna ofta var tjänsteman (Gregson & Lowe 1994:164). I Sverige var hushållsarbetarna under 1900-talets första decennier främst unga flickor från landsbygden varav det stora flertalet härstammade från arbetar-, hantverkar- och jordbrukarhem (Moberg 1978:27). Även i en studie om anställda hushållsarbetare i Sverige visades att en mycket stor hade arbetarklassbakgrund (Leppänen & Dahlberg 2012a). Det stora flertalet hade tidigare arbetat inom yrken där kraven på utbildning var låga och där lönerna var låga. En stor andel hade någon gång tidigare arbetat inom städbranschen (40%) medan andra någon gång i sitt liv hade arbetat inom vård och omsorg om barn, funktionshindrade och äldre (43%), butiker (32%), restaurangkök (12%), andra restaurangarbeten (16%) eller fabriker (34%). Det var en mycket liten andel som hade erfarenhet av arbete inom yrken som kräver högre utbildning (2,8%).

Samtidigt finns det också hushållsarbetare som har annan bakgrund. Det har visats att en betydande del av de migranter som söker sig till Västeuropa är förhållandevis välutbildade (Hochschild & Ehrenreich 2002, Lutz 2011, Sarti 2005, Parrenas 2001).

För det sjunde är många hushållsarbetare relativt unga. Det finns ett stort antal barnarbetare i världen, men de flesta finns utanför Europa och Nordamerika. ILO uppskattade att åtminstone 15,5 miljoner barn i åldrarna 5-17 år arbetade med hushållstjänster år 2008, varav ungefär hälften var under 15 år. I åldersgruppen 5-14 år fanns 2,5 miljoner pojkar och 4,9 miljoner flickor som var hushållsarbetare (ILO 2010c). Detta barnarbete är betydligt mer utbrett i fattiga delar av världen där föräldrar ibland inte har annat val än att låta sina barn arbeta.

Även om det är sällsynt att barn arbetar inom hushållssektorn i Europa så är det ofta en betydande åldersmässig skillnad mellan hushållsarbetarna och deras kunder. En stor andel av hushållsarbetarna är och har varit unga kvinnor. Så var det länge även i Sverige. I platsannonser från 1920-talet var en vanlig formulering ”ärlig, snäll och duglig landsbygdsflicka” (Moberg 1978:27). När Socialstyrelsen genomförde en undersökning om hushållsarbetare under mitten av 1930-talet var majoriteten 20-30 år gamla, men många började redan som 14-åringar (Moberg 1978). Under mitten av 1960-talet var tre fjärdedelar av hembiträderna i Sverige under 21 år och en tredjedel hade inte ens fyllt 17 år (SOU 1968:67). Även de språkliga benämningarna på hushållsarbetarna (se ovan) återspeglar att de ofta är unga. Det är här intressant att se att de som är vitt anställda i företag i Sverige (åtminstone i södra Sverige) är något äldre. En enkätstudie visade att deras genomsnittliga ålder var drygt 42 år och att endast 21% var mellan 20 och 30 år (Leppänen & Dahlberg 2012a).

Sammantaget ser vi att kunder ofta efterfrågar hushållsarbetare som är plikttrogna, noggranna och förutsägbara. Ofta efterfrågas hushållsarbetare som är försiktiga med kundens egendom, inte stjälar den eller sprider information om kunden till tredje part. Beroende på arbetets karaktär kan kunden även ha önskemål om vilket språk hushållsarbetaren talar, klädsel, värderingar och allmänna framtoning. Ofta efterfrågas hushållsarbetare som är följsamma och lättlärd. De som rekryteras är i allmänhet personer som är unga, kvinnor, migranter och som har arbetarklassbakgrund.

Det här mönstret är inget nytt. Redan under slutet av 1800-talet beskrev Jane Addams hushållsarbetarna som ”less enterprising” och ”recruited constantly from the victims of misfortune and incompetence” och ”girls who are learning the language, girls who are timid and slow” (Addams 1896:539f). Under mitten av 1980-talet beskriver Rollins vilka som rekryteras i Nordamerika: ”it was always low in the class hierarchy, always composed of people considered inferior (by virtue of their unfree status, their gender, their geographic origin, their lower-class background, and/or their caste, race, or ethnicity)” (Rollins 1985:59).

Det kan finnas olika anledningar till att hushållsarbetarna rekryteras från dessa grupper. En möjlig anledning är att det är billigt att anställa dem. En annan anledning har att göra med att de upplevs som undergivna och beroende: ”Foreign-born women, more vulnerable and less ”angry” (or, at least, less apt to show it), are more attractive

to employers also because their docility and more subservient manner” och vidare: “Employers preference for foreign-born help not only emanate from their desire to pay as little as possible but is another indication of their wish to have a certain kind of relationship with the domestic, a relationship as important as the quality of the housework performance.” (Rollins 1985:130).

Arbetet utförs i kundens hem

Hushållsarbetarens arbetsplats är kundens hem, vilken är en plats som har särskilda emotionella och sociala betydelser för kunden. Många upplever hemmet som en slags förlängning av den egna personen; en plats där man kan vila och förverkliga sig själv. Hemmet består av föremål som är förknippade med minnen och som bidrar till att upprätthålla en viss självbild och självpresentation för besökare. Många upplever att de själv bestämmer vilka som ska ha tillträde till deras hem och vad som ska ske med föremålen i hemmet (Lutz 2008, Kindler 2009). Förmodligen är det en viktig anledning till att många kunder efterfrågar följsamma och undergivna hushållsarbetare.

Hushållsarbetaren är i en väldigt grundläggande bemärkelse *underordnad* kunden. Hushållsarbetaren har små möjligheter att i mötet med kunden hävda att en viss standard är mer önskvärd än en annan eller att vissa arbetsmetoder är mer lämpliga än andra (Kindler 2009). Naturligtvis kan hushållsarbetaren vägra att uppfylla kundens önsksningar, men då riskerar denna att förlora sitt arbete.

Många kunder och hushållsarbetare anser att det är av central betydelse att hushållsarbetaren *förstår* hur kundens hem är organiserat, hur kunden upplever sitt hem och vilka önsksningar kunden har om hur hushållsarbetet bör genomföras samt vilket resultat det bör leda till. Därför krävs en hög grad av *lyhördhet* från hushållsarbetaren, vilket även har noterats i tidigare studier: ”When domestic workers step into a private households, they enter unfamiliar terrain and they are almost always in for a surprise. They take their own ideas of order and value systems into a different system, which they first have to discern and then understand, respecting its aesthetics and functional principles” (Lutz 2011:50).

Kunden är hushållsarbetarens *signifikanta andra* (Mead 1934). Kunden är den individ som hushållsarbetaren utför arbetet åt och vars bedömningar av arbetet blir betydelsefulla. Kundens reaktion är en grundläggande *mening* med arbetet (Mead 1934). Den blir en viktig grund för hushållsarbetarens självuppskattning och för hushållsarbetarens strävan att förbättra sitt arbete. För den hushållsarbetare som vill förbättra sitt arbetsresultat är det därför mer relevant att försöka *ta kundens perspektiv* på hemmet än att lyssna till en tredje person t.ex. en yrkesorganisation.

Underordningen och kravet på lyhördhet är starkt bidragande till att det etableras Gemeinschaftliga relationer eftersom de tvingar hushållsarbetarna att leva sin in i kundernas omständigheter, upplevelser och preferenser.

Praktiskt arbete och omsorg

Hushållsarbetarnas arbete kan bestå av två huvudtyper av arbetsuppgifter. Dels kan det bestå av *praktiskt arbete*, t.ex. att dammsuga, dammtorka, putsa fönster, piska mattor, bädda, tvätta, laga mat och diska. Dels kan det bestå av *omsorg* om barn och äldre och sysslor som är förknippade med det (Lutz 2011). Ofta sker det praktiska arbetet och omsorgsarbetet samtidigt, t.ex. när hushållsarbetaren passar barn samtidigt som denna lagar mat. Även om många hushållsarbetare utför båda slagen av arbete så finns det även hushållsarbetare som är mer specialiserade på någon av dem. Det är vanligare att hushållsarbetare i södra Europa utför båda typerna medan det är vanligare att hushållsarbetarna i Sverige endast utför praktiskt arbete. (Inom forskning om social omsorg ges en rad förslag till hur man kan klassificera olika arbetsuppgifter. Se t.ex. James 1992, Ungerson 1983, Waerness 1983 och Szebehely 1995.)

Oavsett vilka uppgifter som ingår i arbetet har relationen mellan kund och hushållsarbetare ett drag av *Gemeinschaft*. Det hänger samman med den ovan beskrivna grundläggande underordningen och behovet av lyhördhet från hushållsarbetarens sida. Det framkom i svaren på en enkät med vitt anställda hushållsarbetare (Leppänen & Dahlberg 2012a, 2012b). Deras absolut vanligaste arbetsuppgifter bestod av veckostädningar, storstädningar, flyttstädningar och fönsterputs. Endast en mindre del av arbetet bestod av omsorg. (7,7% sa att det förekommer att de ”sköter om äldre” och 1,2% att det förekommer att de ”sköter om person med funktionshinder” och 2% att de utför ”barnpassning”.) De fick en fråga om vad de anser vara ”det bästa med arbetet” och de fick svara med egna ord. Den vanligaste typen av svar handlade om *kunderna* (57%). Många sade att *kontakten med kunderna* var det bästa med arbetet (31%). (De skrev t.ex. ”kunden”, ”kundkontakten”, ”träffa kunder” ”träffa människor” och ”träffa folk”.) Det var även många som skrev att det bästa med arbetet var att *hjälpa kunder, göra kunder nöjda, och de känslor som det väcker hos dem själva* (25,6%). (Som exempel skrev de ”hjälpa kunden”, ”göra kunden nöjd”, ”att göra människor glada”, ”få uppskattning av kunden”, ”kunder blir glada”, ”positiva kunder”, ”få uppskattning”, ”känna sig behövd” och ”få göra folk en tjänst”.) Dessa svar visar att kunden inte bara är någon som ersätter dem för vissa tjänster (renodlad *Gesellschaft*) utan ofta är en individ som har särskilda betydelser för dem. Kundens person och önsknings är i högsta grad levande för hushållsarbetarna även i detta mer servicebetonade arbete. Det innebär att kunden kommer att ”dra in” hushållsarbetaren i sin egen logik: i sitt eget sätt att betrakta hemmet och världen övrigt. Sålunda finns åtminstone ett embryo till *Gemeinschaft* även i de allra mest rutinmässiga städningarna.

Det praktiska arbetets icke-professionella och transparenta karaktär

Det praktiska arbete som utförs av hushållsarbetarna är *icke-professionellt*. Professionella yrkesgrupper (t.ex. läkare och ingenjörer) baserar stora delar av arbetet på teoretisk kunskap som är tillägnade vid högre lärosäten (Abbott 1988). De professionella yrkesgruppernas kompetenser är styrka med examina från högre lärosäten och statligt sanktionerade legitimationer, vilka reglerar vem som har rätt att utöva dessa yrken. De har stort utrymme för eget beslutsfattande i sitt arbete och i allmänhet finns kunskapsmässiga asymmetrier mellan dem och deras klienter på så sätt att de får rollen som mer kompetenta än klienterna. Enligt denna definition av professioner är hushållsarbetarna utpräglat icke-professionella. Det finns ingen abstrakt teoretisk kunskap som förvaltas vid högre lärosäten och som hushållsarbetarna använder i sin yrkesutövning. Det finns inga examina eller statligt sanktionerade legitimationer som reglerar vilka som har rätt att arbeta som hushållsarbetare. Hushållsarbetarna har inte heller något större utrymme för eget beslutsfattande. Istället är det kunderna som bestämmer vad som ska göras och hur det ska utföras.

Hushållsarbetet är även *transparent* i bemärkelsen att kunden, om denna önskar, faktiskt kan *iakttä* samtliga aspekter av arbetet medan det pågår. Det är transparent även på det sättet att arbetsmomenten är *förståeliga* för kunden. Många kunder har egen erfarenhet av städning och upplever att de själva vore kompetenta att utföra arbetet och därför även är kompetenta att bedöma det.

Arbetets transparens (tillsammans med att arbetet utförs i kundens hem) leder till att många kunder upplever sig ha rätt att bedöma om rätt metoder används i arbetet och om resultatet är tillräckligt bra. Det i sin tur bidrar ytterligare till att hushållsarbetare kommer att betrakta kundens perspektiv på hemmet som det centrala (snarare än kriterier som anges av en tredje person). Hushållsarbetaren kommer därför att sträva efter att prestera det som är ”gott nog för kunden”. Som exempel är målet med en städning inte att göra det ”rent” utan att göra det ”rent för kunden”. (Naturligtvis finns det även kunder som upplever sig inte kunna städa, vilket betyder att hushållsarbetaren då utför ett arbete som av kunden betraktas som professionellt och icke-transparent.)

Praktiskt arbete med att hantera kundens smuts

En stor del av det praktiska hushållsarbetet består av att hantera den smuts som kunden lämnar efter sig, t.ex. fläckar, matrester, damm och svett. Det aktualiserar viktiga frågor om gränser mellan individer och under vilka omständigheter dessa gränser kan överskridas samt hur de ska hanteras praktiskt, psykologiskt och relationellt (Gregson & Lowe 1994, Meagher 2003, Leppänen 2008a, 2008b).

Ofta upplever vi hantering av smuts som oproblematiserad. Så kan vara fallet när vi hanterar smuts som kommer från oss själva, våra barn eller andra närstående. Många

badar, matar och torkar rent sina barn utan att rynka på näsan. Det kan till och med upplevas som positivt att hantera närståendes smuts. Ibland kan det även vara problematiskt att hantera smuts efter personer som inte tillhör den intima sfären, t.ex. i arbete inom sjukvård och äldreomsorg.

Men ibland kan smuts aktualisera andra betydelser. I en studie av hushållsarbetare i Storbritannien visades att de ofta valde bort att arbeta i alltför smutsiga hem (Gregson & Lowe 1994). Hushållsarbetarna var beredda att hantera smuts, men bara till en viss gräns. Även i en studie om kommunalt anställda vårdbiträden och undersköterskor inom äldreomsorgen visades att de ibland ogillade att arbeta i alltför smutsiga hem (Leppänen 2008 a, b). Städare och andra hushållsarbetare är ofta medvetna om de sociala betydelser som kan vara förknippade med att rengöra efter andra individer, inklusive det stigma som det kan innebära (Gregson & Lowe 1994).

Moralism kring det praktiska arbetet

I stora delar av Västeuropa uttrycks ofta en norm om att var och en, i jämlikhetens tecken, bör hantera sin egen smuts och inte överlåta den till andra. Denna diskurs påtalats i studier från Polen (Kindler 2009), Danmark (Sundbo 1997), Australien (Baxter, Hewitt & Western 2009) och Sverige (Platzer 2007). Denna moraliserade hållning kan leda till skuld känslor hos kunden (Hondagneu-Sotelo 2002). Även i debatten som föregick RUT-avdraget uttrycktes denna moralism av reformens motståndare.

Även hushållsarbetare kan inta denna moraliserande hållning, framför allt gentemot kunder som har tid och förmåga att själva utföra hushållsarbetet men ändå väljer att överlåta det på hushållsarbetare (Rollins 1985). Om kunden dessutom uppenbarligen latar sig medan hushållsarbetaren städar, t.ex. ligger på soffan och läser eller glatt avlägsnar sig för att ägna sig åt sina hobbies, så kan det t.o.m. upplevas som kränkande (Anderson 2000, Hondagneu-Sotelo 2001). Men om kunderna själva är oförmögna att utföra sysslorna själv, t.ex. därför att de är funktionshindrade, blir de sällan föremål för sådan moralisering.

Omsorgsarbete

Det finns en rad viktiga skillnader mellan praktiskt arbete och omsorg. *För det första* är omsorg inte alltid lika icke-professionellt och transparent som praktiskt arbete. När hushållsarbetare ger omsorg om barn och äldre familjemedlemmar använder de olika personliga kompetenser och ibland även kompetenser som tillägnats genom utbildning, varav vissa kan vara professionella. Det innebär att hushållsarbetaren inte, som vid praktiskt arbete, är helt utelämnad åt kundens idéer om hur arbetet ska utföras. I vissa delar av omsorgsarbetet finns det yttre kriterier för vilka metoder som bör användas och vad som är ett bra resultat.

För det andra ges omsorg vanligtvis till individer som har behov av den, vilket betyder att den moraliserande hållning som kan aktualiseras i det praktiska arbete som utförs åt individer som är kapabla att utföra arbetet själv inte aktualiseras.

Eftersom omsorgsarbetet utförs åt individer som har behov av det; barn, äldre och funktionshindrade personer, så är det i allmänhet inte heller lika stigmatiserande som det praktiska arbete som utförs åt individer som i princip kan men inte vill (Gregson & Lowe 1994, Anderson & Hughes 2009, Meagher 2003).

För det tredje innebär omsorgsarbete ofta fler arbetstimmar hos den enskilda kunden. Det kan leda till att omsorgsarbetare blir mer ekonomiskt beroende av enskilda kunder. Det kan också leda till att omsorgsarbetare upplever det som praktiskt att vara inneboende. Om de är inneboende blir de mer beroende av kunden. (Detta tema utvecklas vidare nedan.)

För det fjärde skiljer sig omsorg från praktiskt arbete genom att omsorg innebär betydligt högre grad av social interaktion med både kunden och den som tar emot omsorgen. (Ibland kan kunden vara samma person som den som tar emot omsorgen och ibland kan kunden vara en annan än den som tar emot omsorgen.) Städning och annat praktiskt arbete är i allmänhet mer rutinmässigt än omsorg och kräver inte alltid lika frekventa möten med kunden. Den som ger omsorg måste fortlöpande förhandla med kunden och/eller mottagaren om vad som ska göras, hur det ska göras, när det ska göras, osv.

För det femte skiljer sig praktiskt arbete från omsorg avseende grad av emotionell involvering. Den emotionella involveringen är i allmänhet större vid omsorg än i praktiskt arbete (Gregson & Lowe 1994, Anderson & Hughes 2009). Det förekommer att omsorgsarbetare helt enkelt tycker om de som omsorgen riktas emot (Anderson & Hughes 2009, Meagher 2003, Lutz 2011) likväl som det förekommer att de ogillar dem (Leppänen 2008a, 2008b). Naturligtvis kan hushållsarbetare uppleva det som positivt att ge omsorg till personer som de tycker om, men samtidigt kan den positiva känslan leda till olika negativa konsekvenser, t.ex. att hushållsarbetare arbetar mer än de får betalt för eller att de, när arbetet upphör, tvingas till en smärtsam separation från den de gett omsorg till.

Kunder som är hemma

Hushållsarbetarens situation påverkas i hög grad av om kunden är hemma eller inte när arbetet skall genomföras. Om kunden inte är hemma och arbetet består av praktiska sysslor uppstår ett slags frirum. Hushållsarbetaren kan arbeta i sin egen takt, i sin egen ordning och med sina egna metoder utan direkt inblandning från kunden. Denna kan tänka på annat, lyssna på musik och slappna av utan att behöva vara uppmärksam på kundens förhållanden (Meagher 2003). Av dessa anledningar föredrar många hushållsarbetare att kunderna inte är hemma när de arbetar (Meagher 2003, Lutz 2011).

Om kunden är hemma och arbetet består av praktiska sysslor förändras situationen. Hushållsarbetaren kan inte ta spontana pauser och behöver vara uppmärksam på kundens förehavanden. Det förekommer att kunder ger muntliga direktiv medan arbetet pågår och att de även bedömer arbetet. Dessa bedömningar behöver inte alltid ske muntligen. De kan uttryckas även med mer subtila signaler (Constable 2002, Kindler 2009). Det finns även kunder som upplevs övervaka hushållsarbetarna och det kan upplevas förnedrande (Kindler 2009). Det finns hushållsarbetare som gett vittnesbörd om hur enskilda kunder uppenbarligen njutit av att se dem arbeta (Rollins 1985:65).

Det kan även uppstå ett outtalat krav på högre arbetstempo (Rollins 1985). I tidigare studier beskrivs hur kunder, när de ser hushållsarbetare sysslolösa, försöker fylla deras tid med olika arbetsuppgifter (Meagher 2003, Hondagneu-Sotelo 2001). Det kan även uppstå förväntningar från kunden om att dessa extrauppgifter även fortsättningsvis ska ingå som en rutinmässig del av arbetet (Hondagneu-Sotelo 2002).

Att vara inneboende

Relationen mellan kund och hushållsarbetare påverkas också av om de är inneboende eller har egen bostad. Internationella studier visar att det är vanligare att omsorgsarbetare är inneboende än de som utför praktiskt arbete. Det sammanhänger med att omsorg ofta innebär fler arbetstimmar per dag och att de arbetsinsatser som krävs ofta är utspridda över tid (Wrigley 1999). I länder där den offentliga omsorgen inte är lika utbyggd som i norra Europa, t.ex. i södra Europa och i Nordamerika, finns förhållandevis många omsorgsarbetare och där är inneboende förhållandevis vanligt (Anderson 2000, Galotti 2009). I Sverige var de flesta av hushållsarbetarna inneboende ända fram till 1930-talet (Moberg 1978:3) men nu är det relativt sällsynt.

Inneboende kan vara till fördel både för både kunden och hushållsarbetaren. För kunden kan inneboende vara billigare eftersom en del av lönen betalas in natura såsom bostad, elektricitet, möbler och mat. En annan fördel är att hushållsarbetaren finns nära till hands och ibland även arbeta under ledig tid. För hushållsarbetaren kan ett erbjudande om inneboende lösa dennas behov av bostad. Det kan också sänka hushållsarbetarens boendekostnader och ge en högre total lön i jämförelse med om denna skulle ha hyrt bostad på annan plats. För de hushållsarbetare som flyttar till arbetsorten kan inneboende även minska känslan av ensamhet och ge möjlighet till stöd vid olika problem, t.ex. sjukdom (Anderson 2000, Hondagneu-Sotelo 2001).

Inneboende förknippas även med olika problem. Redan för över ett århundrade sedan ifrågasatte samhällsdebattörer inneboendet (Addams 1896, Salmon 1897, Fredrick 1914, Sarti 2005). En rad studier visar att hushållsarbetare ofta föredrar att bo ensamma och att många migranter i och för sig är inneboende under den första tiden men snart skaffar egna bostäder (Anderson 2000, Hondagneu-Sotelo 2001, Lutz 2011).

Inneboendet ger kunden en stark förhandlingsposition. Förhandlingar om lön och andra arbetsvillkor handlar även om bostaden. Det kan leda till att hushållsarbetaren, av

rädsla för att bli utan bostad, accepterar lägre lön och sämre arbetsvillkor (Hondagneu-Sotelo 2002).

Tidigare studier visar även att inneboende kan leda till att gränsen mellan arbetstid och ledig tid luckras upp. Det förekommer att kunder, då hushållsarbetarna är lättillgängliga, ber dem ”hjälpa till” även när de är lediga. Det förekommer även att lediga dagar skjuts upp eller ställs in. Det är vanligt att inneboende hushållsarbetare har betydligt längre arbetstider än vad som ursprungligen bestämts (Coser 1973, Wrigley 1999, Kindler 2009, Constable 2002, ILO 2011b). Den genomsnittliga lönen per arbetstimme blir då också lägre (ILO 2011b, Hondagneu-Sotelo 2001).

Inneboende kan även leda till social isolering från omvärlden i de fall arbetsdagarna är långa och det saknas arbetskamrater. I de fall hushållsarbetaren får nära relationer till familjens olika medlemmar (vilket i sig kan upplevas som positivt) kan det leda till ytterligare ökad isolering från omvärlden (Addams 1896, Coser 1973, Katzman 1978, Kindler 2009, Moberg 1978, OHCHR 2011). Risken för social isolering ökar även om hushållsarbetaren har flyttat till arbetsorten och saknar socialt nätverk och risken ökar ytterligare i de fall hushållsarbetaren inte talar det lokala språket (Anderson 2000, Constable 2002, Cheever 2002, Kindler 2009, Rollins 1985). Om hushållsarbetaren saknar arbets- och uppehållstillstånd kan rädsla för upptäckt leda till att hushållsarbetaren avhåller sig från att vistas utanför hemmet och att kontakta myndigheter. Den sociala isoleringen kan leda till försämrade möjligheter att få kunskap om gängse arbetsvillkor och andra rättigheter.

Inneboende medför ofta att kunden får insyn i vad hushållsarbetaren gör under sin lediga tid, t.ex. vilka som besöker denna, vad denna äter, hur länge denna duschar och när så sker (Kindler 2009, Coser 1973). Det finns kunder som öppet ventilerar sina åsikter om vad hushållsarbetarna gör under ledig tid, t.ex. vilka de umgås med, vilka pojkvänner eller sexuella partners de har eller hur de är klädda (Rollins 1985, Coser 1973, Cheever 2002, Kindler 2009). Det förekommer även att kunder övervakar dem genom att tjuvlyssna eller spela in samtal (Rollins 1985:145f.). Tidigare studier ger även exempel på hur kunder detaljreglerat hushållsarbeters fritid, t.ex. bestämt hur länge de får vara ute under sina lediga dagar, när det ska vara släckt och tyst i deras rum och vilken mat de får laga i hushållets kök (Constable 2002, Lan 2003). Tidigare studier beskriver också hur kunder, ”för hushållsarbetsarnas bästa”, tvingar dem att spara pengar (Constable 2002, Lan 2003). Inneboende ökar även risken för att hushållsarbetarna ska bli utsatta för oönskade sexuella närmanden och övergrepp (Rollins 1985, Sarti 2005, DeSouza & Cerqueira 2009).

Bostadsförhållandena för de inneboende varierar. Under 1900-talets första decennier var det många inneboende hushållsarbetare i Sverige som bodde i särskilda jungfrurum som ofta låg i anslutning till köket. Många delade rum med andra hushållsarbetare (Moberg 1978:38ff.). Men det var även många som saknade ens denna avskildhet och fick sova i sovalkover, matsalar, korridorer, eller tillsammans med familjens barn. Sådana bostadsförhållanden förekommer fortfarande utomlands. (Se t.ex. Hondagneu-Sotelo 2001.)

Tidigare studier visar att hushållsarbetare använder olika metoder för att distansera sig från kunder under sin fritid. Det förekommer att hushållsarbetare söker sig till kyrkor och andra samlingsplatser där de kan träffa andra i samma situation (Lan 2003, Anderson 2000). En studie från Taiwan visade hur de sökte sig bort från hushållen under lediga dagar. De tog med sig privata kläder och bytte om när de hade lämnat hemmet. Sedan umgicks med andra hushållsarbetare och lagade sådan mat de inte fick laga i sina hem (Lan 2003. Se även Yeoh & Huang 1998).

Sammantaget ser vi att det ofta finns ett spänningsförhållande mellan den inneboende hushållsarbetaren och kunden: Å ena sidan kan hushållet beskrivas som en "girig organisation" som försöker ta hushållsarbetarens tid i anspråk, fylla upp det med arbete, isolera hushållsarbetaren från omgivningen, styra dennas privatliv, m.m. (Coser 1967, 1973). Å andra sidan försöker hushållsarbetare ofta upprätthålla ett privatliv. Denna spänning löses i allmänhet genom att hushållsarbetaren, förr eller senare, flyttar ut från kundens hem.

Att vara beroende av enskilda kunder

De hushållsarbetare som får sin huvudsakliga inkomst från en enda kund har en särskilt svag position vid förhandlingar om löner och andra arbetsvillkor (Anderson & Hughes 2009, Lutz 2008). Ännu svagare kan den vara om de är inneboende, är inflyttade från annan ort, saknar kunskaper om det lokala språket, och saknar uppehålls- och/eller arbetstillstånd. De hushållsarbetare som inte är lika beroende av enskilda kunder, d.v.s. får sin huvudsakliga inkomst från annat håll, har en betydligt starkare förhandlingsposition, i synnerhet om de har egen bostad, behärskar språket och även har möjlighet att söka andra arbeten. I en studie om hushållsarbetare i England, vilka fick sin huvudsakliga inkomst från annat håll, visades att de upplevde sin förhandlingsposition som förhållandevis stark och att de i hög grad kunde påverka när, var och hur de skulle arbeta (Gregson & Lowe 1994).

Lön och social status

Hushållsarbetarna har en relativt låg lön. Enligt ILO tjänar världens hushållsarbetare oftast mindre än hälften av den genomsnittliga lönen i det land de arbetar och ibland inte mer än 20% av den (ILO 2011a). Men i vissa delar av världen kan lönerna vara något högre, bl.a. Sverige. År 2011 var den genomsnittliga lönen för heltidsarbetande hushållsarbetare i två av de större företagen i Sverige 18500 - 19500 kr/mån (Lundvall 16 maj 2012). Enligt avtalet mellan arbetsgivarföreningen KFO och Kommunal var den lägsta lönen för de som hade fyllt 18 år 17785 kr/mån i april 2011 (Ibid.). Det kan jämföras med ekonomibiträden/städare i Stockholm, vilka samtidigt hade en medianlön

på 20455 kr/mån, och vårdbiträden i Stockholms stad, som hade 21400 kr/mån, och undersköterskor i Stockholms stad, som hade 22670 kr/mån (Ibid.)

Det finns tecken på att lönerna skiljer sig åt mellan olika grupper hushållsarbetare: Ofta har inhemska hushållsarbetare högre lön än migranter och ofta har migranter med olika härkomst olika hög lön. Som exempel är lönen för polska hushållsarbetare i Tyskland högre än för de som kommer från Ukraina (Lutz 2011) och under 1980-talet var lönen för vita hushållsarbetare i USA ofta högre än för svarta hushållsarbetare (Rollins 1985). Migranter med uppehålls- och arbetstillstånd har ofta högre lön än de som saknar uppehålls- och arbetstillstånd (Constable 2002). (Samtidigt kan lönen, för migranterna själva, upplevas som hög när de jämför med lönerna i deras hemländer.)

Nyanlända migranter, i synnerhet de som saknar uppehållstillstånd, är särskilt utsatta. Eftersom deras arbetsmarknad är begränsad samtidigt som de har ett stort behov av snabba inkomster kan de tvingas acceptera arbetsförhållanden som andra inte skulle accepterat (ILO 2011a).

I allmänhet har inneboende lägre lön per timme än de som har egen bostad, vilket sammanhänger med att de ofta arbetar fler timmar (Constable 2002, Hondagneu-Sotelo 2001, ILO 2011b). Beroende på värderingen av in natura-förmånerna kan hushållsarbetarnas faktiska inkomster variera mycket. Det finns arbetsgivare som värderar in natura-förmånens ekonomiska värde relativt högt och betalar ut en förhållandevis låg kontantlön (ILO 2011a).

Den låga lönen kan leda till att hushållsarbetare, för att öka sin lön, måste arbeta fler timmar, vilket kan leda till social isolering. En låg lön leder ofta till att det mesta förbrukas omedelbart, vilket ibland illustrativt kallas "hand-to-mouth existence" (Rollins 1985:73). En låg lön leder ofta också till avsaknad av besparingar, vilket leder till en särskilt utsatt situation om de förlorar sina arbeten.

Hushållsarbetare har låg status i många samhällen. Som nämndes ovan så har tidigare studier i England och Sverige påvisat att många vill lämna yrket på grund av dess låga status (Moberg 1978:41). Även bland de nutida hushållsarbetarna i Sverige är det många som upplever att yrket har låg status. I en enkätstudie, som riktades till hushållsarbetare, som var anställda i företag som utförde hushållsarbete i privata hem, sade var fjärde att de upplever att andra människor ser ner på deras arbete och ungefär var elfte sade att de skäms för sitt arbete och inte vill berätta för andra vad de arbetar med (Leppänen & Dahlberg 2012b). (Se även Hondagneu-Sotelo 2002 och Rollins 1985).

Förmodligen är den låga lönen och statusen ett resultat av de förhållanden som beskrivits ovan, nämligen: att många hushållsarbetare är migranter; många saknar uppehålls- och arbetstillstånd; att många är kvinnor; många är svart anställda; att arbetet utförs i en annan persons privata hem; att arbetet förknippas med underordning under kunden; att arbetet består av att hantera andras smuts; att arbetet är icke-professionellt och transparent; att det finns kunder som övervakar arbetet medan det pågår och även ger detaljerade direktiv om arbetsmetoder; att arbetsgivaren ofta är en kvinna; att arbetet ofta utförs av kvinnor; och att lönen är låg.

Sociala relationer mellan familjerna och hushållsarbetarna

Ovan har beskrivits en rad grundläggande villkor för hushållsarbetet, både sådana som bestäms av staten och sådana som bestäms av familjerna och av arbetets natur. I anslutning till det gjordes en rad iakttagelser om hur dessa villkor kan påverka de sociala relationerna mellan familjerna och hushållsarbetarna. I detta kapitel förflyttas fokus till de sociala relationerna: Först diskuteras de asymmetrier som typiskt uppstår i dessa relationer. Sedan diskuteras hushållsarbetarens emotionella involvering i kundens familj. Därefter diskuteras de olika former av familjaritet som ofta uppstår i dessa relationer och slutligen den sociala isoleringens betydelse.

Asymmetrier

Den sociala interaktionen mellan familjens medlemmar och hushållsarbetaren karakteriseras av olika asymmetrier. En asymmetri är rumslig. Det finns ofta normer om vilka delar av hushållet som hushållsarbetaren får uppehålla sig i under arbetstid och fritid. Det är vanligt att hushållsarbetaren får vistas i vissa delar av hemmet endast när arbetet kräver så, t.ex. kundens sovrum. Det är också vanligt att hushållsarbetaren får vistas i andra delar av hushållet även när arbetet inte direkt påkallar det, t.ex. köket (Davidoff 1973, Lan 2003, Rollins 1985).

Det förekommer att kunder har detaljerade regler om var inneboende hushållsarbetare får befinna sig under dygnets olika timmar, t.ex. vid under tider de får duscha och laga mat. I en studie från Hong Kong beskrivs hur vissa hushållsarbetare är förbjudna att sitta ner i kundens matsal eller vardagsrum och förbjudna att laga viss mat i deras kök (Constable 2002).

Andra asymmetrier avser aktiviteter. I vissa hushåll får hushållsarbetaren, även om denna är inneboende, inte delta i familjens måltider och TV-tittande. Det är vanligt att hushållsarbetaren inte får delta i familjens frukostar och middagar och istället förväntas äta på andra platser och vid andra tidpunkter (Lan 2003). Samtidigt förekommer det att sådana gränser suddas ut (Lutz 2011).

Det förekommer också att kunder har regler om klädsel. Ibland förväntas hushållsarbetare bära uniform. I en studie om inneboende hushållsarbetare i Hong Kong beskrivs strikta förhållningsorder om makeup, hårlängd, nagellack, parfym, klädsel, m.m. (Constable 2002).

Det kan även finnas uttalade eller outtalade normer om beröring som säger att hushållsarbetaren förväntas att inte röra vid kunden men att det omvända är mer accepterat. Samtidigt som kunder inte accepterar att hushållsarbetare kramar dem så kan de själv ta initiativ till kramar (Rollins 1985:171).

Även direktiv kan vara asymmetriskt utformade. Hushållsarbetare beklagar sig ofta över de kunder som uttrycker direktiv i form av explicita order och förödmjukande reprimander (Hondagneu-Sotelo 2001). Samtidigt förväntas hushållsarbetare inte använda samma ton mot kunderna. I en studie från USA beskrivs hur de tonåriga sönerna till en kund hade förstått att hushållsarbetaren hade i uppgift att städa i deras hem och nu gav henne order: "One evening I walked into the kitchen as the employer's young sons were shouting orders at Juanita. They pointed to the dirty dishes on the table and the pans in the sink and yelled "WASH!" "CLEAN!" Juanita stood frozen next to the kitchen door, angry and humiliated" (Romero 1992:2).

Även rätten att använda olika former av tilltal kan vara asymmetriskt fördelad. En studie från Nordamerika visar att vissa kunder kräver att hushållsarbetarna använder deras efternamn eller kallar dem för "Mr", "Sir" eller "maám". Samtidigt tilltalar kunderna hushållsarbetarna med deras förnamn eller med "girls" (Rollins 1985). Det förekommer även att kunder ger hushållsarbetare instruktioner om att inte tilltala dem utan särskild anledning, i synnerhet inte om de har gäster (Rollins 1985, Lan 2003, Colen 1986).

I litteraturen beskrivs även hur enskilda kunder verkar önska en slags generaliserad undergivenhet från hushållsarbetarnas sida. I en amerikansk studie där svarta hushållsarbetare intervjuades beskrev de att vissa kunder förväntade sig en slags "uncle Tom"-attityd (Rollins 1985).

Det är uppenbart att hushållsarbetare ibland fått ikläda sig rollen som ickeperson, d.v.s. en person som har en praktisk funktion i ett socialt sammanhang men som inte är fullvärdig deltagare på så sätt andra kan välja att ignorera dennas närvaro (Goffman 1959, Coser 1973). Rollen som "ickeperson" kan vara temporär, t.ex. när familjen har middagsbjudning.

I flera studier beskrivs hur hushållsarbetare medvetet avhåller sig från att uttrycka sina egna åsikter i kundernas närvaro, t.ex. när det gäller föräldrars förhållningssätt till sina barn. I flera studier visas hur Nannies upplevt att föräldrar (läs medelklassföräldrar) reagerat, i deras tycke, slapphänt gentemot sina barn (Lutz 2011, Hondagneu-Sotelo 2002). En latinamerikansk kvinna som arbetade i New York sa att "Here the children are the boss" (Cheever 2002). (Se även Wrigley 1999 och Kindler 2009.) Hushållsarbetare kan alltså ha en annan syn än föräldrarna på vilken mat barnen bör äta, när de bör sova, vad de bör göra på sin fritid, o.s.v. (Lutz 2011). Denna avhållsamhet från att uttrycka sina egna åsikter kan innebära en viss anspänning.

I litteraturen hävdas att kunder ibland förväntar sig att hushållsarbetare, samtidigt som de förväntas hålla igen sina egna åsikter, aktivt skall intressera sig för kunderna (Kindler 2009). Det är möjligt att hushållsarbetarna åtminstone delvis anställs för att stödja kundernas identiteter; att finnas till hands, lyssna, stödja, o.s.v. (Rollins 1985:156ff.).

Även rätten till sanningen kan vara asymmetriskt fördelad. Hushållsarbetare beskriver hur de kan upplevas som mindre trovärdiga än familjemedlemmar. I en nordamerikansk studie berättar en Nanny om hur barnen ljugit för föräldrarna att denna skrikitt åt dem och att föräldrarna då automatiskt litat på sina barn (Hondagneu-Sotelo 2002).

Sympatier

Avlönat hushållsarbete innebär att hushållsarbetaren träder in i kundens liv. Inträdet kan vara olika omfattande och sammanhänger med vad arbetet består av och arbetsförhållanden i övrigt. Oavsett om arbetet endast består av rutinmässiga städningar då kunden inte är hemma eller om det består av omsorg om kunden eller anhöriga så kommer hushållsarbetaren alltid in i kundens liv. Inträdet är rumsligt, socialt och emotionellt.

För hushållsarbetaren aktualiserar inträdet en fråga om var gränsen går mellan dem själva och kunderna. Ibland säger hushållsarbetare att de försöker hålla en viss distans till sina kunder. Distansen kan vara rumslig (inte bo hos kunden) temporal (inte arbeta eller ha kontakt under fritiden) och emotionell (inte bry sig, inte engagera sig i familjens förhållanden). Många upplever att gränsen mellan det egna livet och kundens privatliv är svårt att hålla (Lutz 2008, 2011, Meagher 2003, Hondagneu-Sotelo 2002, m.fl.). I en australisk studie beskriver en hushållsarbetare att hon upplever det som svårt att veta om hon enbart ska vara "städare" eller om hon också ska tillåta sig att vara "vän" (Meagher 2003:62).

Hushållsarbetare ger ibland uttryck för att de har sympatier till sina kunder (Anderson & Hughes 2009, Romero 1992, Cock 1980, Colen 1986). Sympatierna kan växa sig starka, i synnerhet när arbetet består av omsorg (Anderson 2000, Wrigley 1999, Meagher 2003, Hondagneu-Sotelo 2002) och särskilt när hushållsarbetarna är socialt isolerade (Aubert 1956, Hondagneu-Sotelo 2002:196ff). Hushållsarbete som i huvudsak består av praktiska sysslor ger inte samma grogrund för starka sympatier. I en brittisk studie om hushållsarbetare som i huvudsak städade var det många som beskrev sitt arbete som enbart "ett arbete" som gav dem inkomst, inget mer. Men även bland dessa hushållsarbetare etablerades ibland en högre grad av närhet. Det fanns hushållsarbetare som upplevde att det etablerades en slags "kinship" i relation till vissa kunder (Gregson & Lowe 1994).

Ett flertal studier visar hur relationer mellan hushållsarbetare och familjens barn kan bli särskilt starka. De hushållsarbetare som även har egna barn som de lämnat på

annan ort för att arbeta hos kunden kan ibland få mycket starka band till familjens barn (Hochschild 2002:23).

Det finns risker med starka band till familjens barn, säger hushållsarbetare: Det kan leda till svartsjuka från föräldrarnas sida, främst från mammorna (Cheever 2002, Constable 2002, Hondagneu-Sotelo 2001, Meagher 2003). Det kan ibland leda till en slags tävlan om barnens tillgivenhet (Zelizer 2005). För att minska föräldrarnas svartsjuka förekommer det att hushållsarbetare avhåller sig från att visa barnen alltför starka känslor när föräldrarna är närvarande (Cheever 2002, Constable 2002, Hondagneu-Sotelo 2001, Meagher 2003).

En annan risk med starka band till barnen är att hushållsarbetaren, som ibland har ägnat många år åt att ge omsorg, plötsligt tvingas sluta, t.ex. för att familjen inte längre har råd, ska flytta eller för att det uppstår en konflikt mellan hushållsarbetaren och den familjemedlem som betalar (Cheever 2002, Hondagneu-Sotelo 2002). Sådana separationer kan vara mycket smärtsamma.

En annan risk är att omsorgen leder till besvikelse. Hushållsarbetare, vilka upplever att de har starka positiva känslor barnen och anstränger sig särskilt mycket för deras skull, kan uppleva att de inte får tillräckligt erkännande. I en studie från Kalifornien sa hushållsarbetare att de ofta inte fick tillräckligt erkännande och uppskattning från sina kunder (Hondagneu-Sotelo 2002). (Se även Nelson 1990.)

En annan risk med starka positiva emotionella band är att de kan leda till att gränsen mellan arbete och fritid blir otydlig. Det kan leda till att hushållsarbetare accepterar låga löner och i övrigt dåliga arbetsförhållanden (Anderson & Hughes 2009) och även att arbeta när de är sjuka av rädsla för att barnet ska fara illa (Cheever 2002, Hondagneu-Sotelo 2002). Det kan även leda till att hushållsarbetaren bestämmer sig för att bli kvar i yrket och inte söker sig vidare till andra arbeten eller studier (Lutz 2008, 2011, Rollins 1985:176, Anderson 2000:119, Kindler 2009, Cheever 2003, Constable 2002).

Familjäritet

Det är familjen som slutligen avgör hur nära relationen till hushållsarbetaren tillåts bli. Samtidigt som det finns familjer som strävar efter att upprätthålla en tydlig gräns mellan sig själva och hushållsarbetarna finns det också familjer som involverar hushållsarbetarna i många olika delar av sina liv, även sådana som inte direkt har med arbetet att göra.

En sådan familjär ton kan komma till uttryck på en lång rad olika sätt, inte minst genom de sätt på vilka hushållsarbetarna benämns, t.ex. "my dear" eller "sweetheart" (Rollins 1985:174). Det förekommer att kunder intresserar sig också för hushållsarbetarnas familjeförhållanden och sociala relationer (Hondagneu-Sotelo 2002, Kindler 2009, Rollins 1985) och även betraktar dem som ett slags familjemedlemmar (Anderson 2000:122, Lutz 2011:78ff, Meagher 2003).

Kunden kan odla denna familjära ton av olika anledningar. Om kunden är hemma medan hushållsarbetaren utför sitt arbete skulle en formell ton hemma kunna

förändra det som hemmet är; en plats för vila, avkoppling och umgänge. Genom att odla en familjär ton i relation till hushållsarbetaren kan hemmet fortsatt vara en arena för informellt umgänge, trots hushållsarbetarens närvaro. En annan tänkbar anledning kan vara att familjäritet ger möjlighet för kunden att bedöma om denna kan lita på hushållsarbetaren. Genom att ”lära känna” hushållsarbetaren och dennas bakgrund, värderingar, känslor, o.s.v., kan kunden uppleva sig bättre rustad att bedöma hushållsarbetaren. En annan tänkbar anledning är att den familjära tonen kan innebära att hushållsarbetaren får ett ökat antal skyldigheter gentemot kunden. Familjäriteten innebär, till skillnad från en mer formell ton, att andra rättigheter och skyldigheter aktualiseras än det gör i en mer renodlad kontraktuell relation, där en viss summa pengar byts mot vissa arbetsinsatser. I en mer familjär relation luckras detta upp: Hushållsarbetaren blir en slags familjemedlem och arbetet blir definierat som ”hjälp” snarare än ”arbete”. Därigenom apellerar kunden till normen om att ”en familjemedlem inte automatiskt tar betalt för att ge hjälp.”

Tidigare studier visar att kunder kan ägna sig åt ”instrumentell personalism” (Hondagneu-Sotelo 2002, Mendez 1998). Det finns familjer som upplever att de å ena sidan inte vill etablera en rent affärsmässig relation, eftersom de är rädda att den leder till ett sämre arbetsresultat, och å andra sidan inte har tid, ork och lust att ingå i en mer utvecklad familjär relation samtidigt som de är medvetna om att en sådan kan leda till ett bättre arbetsresultat. De kan därför medvetet ägna viss tid och möda åt att konversera med sina hushållsarbetare och intressera sig för dem.

Även hushållsarbetaren kan ha anledningar att odla en familjär ton. Den innebär ofta en mer trivsam arbetsmiljö. Den ger även möjlighet till socialt umgänge och tidsfördriv medan arbetet pågår. För de hushållsarbetare som av olika anledningar saknar annat socialt umgänge kan detta umgänge få stor betydelse (Hondagneu-Sotelo 2002:196ff).

Naturligtvis finns det hushållsarbetare som har en oreflekterad upplevelse av att ”vara en del av familjen” (Hondagneu-Sotelo 2002, Constable 2002). Det finns även hushållsarbetare som är medvetna om familjäriteten och även odlar den medvetet för att uppnå olika mål. Det förekommer att hushållsarbetare upplever att de, för att få behålla sina arbeten, behöver vara omtyckta av sina kunder (Wrigley 1999, Kindler 2009). I en studie av hushållsarbetare som arbetar för större firmor i västra USA, visar Mendez (1998) hur de anställda uppvisade ”strategisk personalism” som metod för att få olika fördelar hos kunder, t.ex. presenter, lån och hjälp med kontakter med vårdgivare. (Se även Parrenas 2001 och Lan 2003.)

Familjäritetens gestalter

Familjäriteten kan utvecklas till paternalism. Det förekommer att kunder betraktar hushållsarbetare som ”dumma” eller ”mindre vetande” och att de har behov av ”beskydd” eller ”kontroll” (Rollins 1985, Cock 1980). Som ovan nämndes förekommer

det att kunder har åsikter om hushållsarbetarnas klädsel (Cheever 2002) och vilka vänner, pojkvänner och sexuella partners de har (Rollins 1985, Coser 1973, Kindler 2009). Det förekommer även att kunder på andra sätt försöker vägleda och uppfostra hushållsarbetare. I en studie från Taiwan visades att kunder ibland höll inne en del av lönen med motiveringen att det är för hushållsarbete bäst att denna får hjälp med att spara (Lan 2003). Även i Sverige förekom under början av 1900-talet paternalistiska förhållningssätt gentemot hushållsarbetare som var inneboende. En kokerska i Stockholm beskrev att hon inte hade någon rätt att gå ut på kvällen utan lov. Hon upplevde herrskapet som förmyndare. De förklarade sitt agerande med att de har ansvar för kokerskan (Moberg 1978:28). (Se även Constable 2002.) Troligtvis sammanhänger denna paternalism med att hushållsarbetarna ofta rekryteras bland yngre, kvinnor, migranter och arbetarklass. Förmodligen är det mer sannolikt att den uppstår när hushållsarbetarna är inneboende och får en del av sin lön in natura än när de har egen bostad.

Ibland kan familjäriteten utvecklas till en slags maternalism. Hondagneu-Sotelo beskriver maternalism som ”a unilateral positioning of the employer as a benefactor who receives personal thanks, recognition and validation of self from the domestic worker”. (Hondagneu-Sotelo 2002:172). Maternalismen är alltså en familjär relation som i grund och botten är asymmetrisk och där det främst är kunden och dennas behov som blir bekräftade.

Det förekommer också beskrivningar av familjäriteten som mer egalitär, där hushållsarbetaren inte enbart ska bekräfta kunden och dennas behov utan där kunden även intresserar sig för hushållsarbetaren och dennas omständigheter och även hjälper denna på olika sätt, t.ex. i kontakter med myndigheter (Lutz 2011).

Det finns även beskrivningar av hushållsarbetare som upplever kunders intresse för dem som en slags exotisering. Hushållsarbetaren blir då ett exotiskt inslag i kundens vardag; en person som ger inblick i en annan klass eller kultur och dess sätt att leva. Som exempel visas i studier hur nordamerikanska vita familjer ibland betraktar svarta kvinnor och latinamerikaner som spännande och exotiska inslag i deras liv (Rollins 1985, Romero 1988, Hondagneu-Sotelo 2002:186).

En annan variant är hushållsarbetaren som terapeut, d.v.s. att kunder berättar personliga och intima saker och ”lastar av” sina bekymmer på dem (Rollins 1985:166 ff., Constable 2002, Meagher 2003:14, Lutz 2011). I en studie om filippinskor i Taiwan beskriver Lan (2003) att vissa kunder upplever att en fördel med utländska hushållsarbetare är att de saknar lokala sociala nätverk där de kan skvallra om kunderna och att de därför är ”risk-free confidants”.

Social isolering

Ett återkommande tema i litteraturen om hushållsarbetare handlar om social isolering. Risker för social isolering är särskilt stora om hushållsarbetaren är inneboende, direkt

anställd av hushållet och utför allt sitt arbete i det hushåll där denna är inneboende. Risken ökar ytterligare om hushållsarbetaren har flyttat till orten för arbetets skull, inte behärskar det lokala språket och även saknar uppehålls- och arbetstillstånd. Även om sådana arbetsförhållanden är relativt ovanliga i Sverige så förekommer de i stort antal utomlands.

Social isolering ökar risken för att hushållsarbetaren inte får kännedom om sina rättigheter avseende löner och andra arbetsförhållanden. Som exempel genomfördes intervjuer med hembiträden under början av 1950-talet (Aubert, Eckhoff & Sveri 1952). De var i hög grad okunniga om regler för arbetstidens längd och om ersättning för övertid och semester. Sällan försökte de förändra sin situation.

Social isolering ökar också beroendet av kunden. Okunskap om rättigheter och möjligheter liksom om andra arbetstillfällen kan leda till att hushållsarbetaren stannar kvar i sitt arbete trots att arbetsförhållandena är bristfälliga. Det kan även innebära att hushållsarbetaren undviker konflikter och även viker sig när denna blir illa behandlad av kunden.

Social isolering innebär även att hushållsarbetarens sociala umgänge i hög grad består av kontakterna med kunden/familjen. Att leva intimt med hushållet ökar sannolikheten för att hushållsarbetaren tar intryck av deras synsätt och värderingar. (Se även Moberg 1978.) Det leder till att hushållsarbetaren, som i det förmoderna Gemeinschaftliga samhället, blir en slags familjemedlem.

Sammanfattning och diskussion

Begreppsparet Gemeinschaft och Gesellschaft utvecklades av Tönnies (1887) för att beskriva två typer av sociala relationer. Gemeinschaft hör ihop med det förmoderna samhället och återfinns i familjen, släkten, bygemenskapen, skråväsendet och religionen. Det karakteriseras av traditioner och av att individen är underordnad det kollektiva. Gesellschaft hör till det moderna samhället, framför allt marknaden, arbetet, stadslivet och vetenskapen. Det karakteriseras av att individen är mer löskopplad från det kollektiva och interagerar med andra för att uppnå egna målsättningar.

I Gemeinschaft var hushållsarbetaren – åtminstone i vår moderna betydelse – ingen yrkesroll. Snarare var den en status. Hushållsarbetaren var knuten till hushållet under lång tid, ofta hela sitt liv. Arbetstiderna var sällan reglerade och arbetsuppgifterna bestod ofta av alla möjliga förekommande sysslor. I allmänhet gavs en stor del av lönen in natura, som mat och husrum. Många saknade eget rum. De flesta hade inget eget privatliv, åtminstone i vår moderna bemärkelse. De betraktades som en del av den utvidgade familjeenheten och många hade låg status.

Många hushållsarbetare for illa. Från och med 1800-talets slut växte kritiken mot de långa arbetstiderna, det hårda kroppsarbetet, den låga belöningen, den sociala isoleringen, det fysiska och psykiska våldet och underordningen (Addams 1896, Salmon 1897, Fredrick 1914, Sarti 2005). Denna kritik växte fram under en period då samhället moderniserades, vilket innebar att det förmoderna hushållsarbetet ändå minskade i betydelse. Mekaniseringen av jordbruken och transportererna innebar att det inte längre fanns lika stort behov av drängar, kuskar, pigor, m.fl. Behovet av hushållsarbetare minskade även därför att hushållsarbetet mekaniserades.

Kritiken växte också fram under en period då det uppstod alternativ till att vara hushållsarbetare, nämligen arbete inom industrin och servicesektorn. Där präglades arbetslivet av Gesellschaft. Det innebar tydligt definierade arbetsuppgifter, reglerade arbetstider och löner. Därför blev det under långa perioder svårt att rekrytera hushållsarbetare. Många tog anställning som hushållsarbetare tills de hittade något annat.

Mot denna bakgrund var det många som förespråkade ökad grad av Gesellschaft även i hushållsarbetet, d.v.s. att arbetsvillkoren skulle bli mer lika de som fanns inom andra sektorer. Det föreslogs ökad utbildning, yrkesföreningar, eget företagande, reglerade anställningsförhållanden, kontraktbaserade relationer med familjerna och

tydligare kriterier med vilka arbetet kunde bedömas (Addams 1896). Den moderna debatten om hushållsarbetarnas arbetsvillkor är ett tydligt eko av den debatt som påbörjades för över ett århundrade sedan.

Under andra halvan av 1900-talet talades om att yrket hamnat i kris och att det var på väg att försvinna (Aubert 1956, Coser 1973). Antalet hushållsarbetare i västvärlden minskade både för att industrin erbjöd bättre arbetsvillkor och för att det fanns tillgång till andra anställningar inom den växande servicebranschen. Många av anställningarna fanns inom den offentliga sektorn, t.ex. inom barnomsorgen och äldreomsorgen (särskilt i norra Europa). Denna minskning pågick fram till 1970 och -80-talen.

Men sedan växte efterfrågan på hushållsarbetare i norra Europa. Viktiga anledningar var att många kvinnor nu yrkesarbetade och att det ställdes nya krav på familjerna, men även att det nu fanns en stor grupp med goda ekonomiska resurser. Samtidigt ökade arbetslösheten och därmed också utbudet av arbetskraft. I Sverige innebar RUT-reformen 2007 att familjernas kostnader för att köpa vita hushållstjänster sjönk, vilket stimulerade branschen markant.

När Aubert (1956) och Coser (1970) beskrev hushållsarbetarna som en obsolet yrkeskår var deras förklaring att yrkesrollen inte lyckats fullfölja övergången från Gemeinschaft till Gesellschaft. Men de hade fel, både därför att hushållsarbetarna faktiskt inte försvann och därför att deras idé om att yrket kan bli helt Gesellschaftligt är felaktig.

Rollen som hushållsarbetare är alltid en blandning av Gemeinschaft och Gesellschaft. Det finns omständigheter drar relationen mot Gemeinschaft: framför allt informellt arbete; inneboende; avsaknad av eget socialt nätverk; oreglerade arbetstider; oreglerat arbetsinnehåll; hög grad av omsorgsarbete istället för praktiskt arbete; hög grad av ekonomiskt beroende av enskilda kunder; och att kunder är hemma när arbetet utförs. Dessa villkor drar relationen mot ökad grad av familjärisering och erbjuder hushållsarbetaren en status i familjen.

Mot den här bakgrunden hävdas ibland att hushållet kan vara en girig organisation (Coser 1967, 1970). Den är girig genom att den försöker involvera hushållsarbetaren till att bli en del av den utvidgade familjen. Eftersom arbetet utförs i kundens hem, som är en plats med särskilda betydelse för kunden, ställer denna ofta krav på att lära känna hushållsarbetaren för att avgöra om denna går att lita på. Kravet på personkänedom är särskilt starkt när arbetet består av omsorg. Arbetets intima natur kan leda till att kunder och hushållsarbetare utvecklar sympatier för varandra. När hushållsarbetaren är inneboende kan Gesellschaft luckras upp, t.ex. avseende arbetsinnehåll, arbetstider och löneförhållanden. Inneboende kan även leda till att hushållsarbetaren integreras på olika sätt i familjelivet men det kan även leda till social isolering gentemot omvärlden.

Samtidigt finns det omständigheter som drar relationen mot Gesellschaft: framför allt formellt arbete (i synnerhet när hushållsarbetaren driver eget företag eller är anställd i företag som anlitas av kunden); eget boende; eget socialt nätverk; reglerade arbetstider; reglerat arbetsinnehåll; praktiska sysslor; låg grad av ekonomiskt beroende av enskilda kunder; och att kunder inte är hemma när arbetet utförs. Det är framför allt statliga

regler om anställningsformer som drar mot ökad grad av Gesellschaft, men även företag och fackföreningar. Det finns även familjer som strävar efter relationer som är mer Gesellschaftliga, t.ex. de som ”köper städningar” på samma sätt som de köper andra varor.

Det finns relationer mellan hushållsarbetare och kunder som har starka drag av Gesellschaft. Det gäller många av de hushållsarbetare som anställdes i Sverige efter att RUT-avdraget introducerades, i synnerhet de som är anställda av företag och enbart städar. Många har reglerade arbetstider, arbetsinnehåll och löner och de omfattas av gängse socialförsäkringar. De har möjlighet att ansluta sig till fackliga organisationer och kan kontakta olika myndigheter vid missförhållanden. Ofta anlitas de för vecko- eller månadsstädningar, fönsterputs, flytt hjälp, och andra korta och väl definierade insatser. I allmänhet finns ett skriftligt avtal mellan hushållen och företagen om hur länge det ska städas och vad resultatet skall bli. Relationen mellan dessa hushållsarbetare och deras kunder är mer Gesellschaftliga. De ”gör sitt jobb.”

För de flesta hushållsarbetare innebär arbetet inte något antingen-eller avseende Gesell-Gemeinschaft. För flertalet är båda dessa organisationsprinciper närvarande i det dagliga arbetet: Dels säljer hushållsarbetaren (och firman, om denna är anställd i en sådan) en viss tjänst i utbyte mot en viss ersättning. Denna tjänst och ersättningen för tjänsten bestäms genom ett muntligt eller skriftligt avtal varefter tjänsten levereras. Men samtidigt innebär arbetet alltid att hushållsarbetaren involveras i kundens hem. Hushållsarbetaren pratar alltid med kunden, åtminstone inledningsvis, för att få instruktioner och förhållningssätt. Arbetet utförs med kunden i åtanke och responsen på arbetet fås ofta från kunden. Mötet mellan dem kan utvecklas till en social relation och arbetet blir en del av denna relation.

Denna ständiga närvaro av både Gemeinschaft och Gesellschaft innebär att en del av arbetet handlar om att hantera de spänningar som kan uppstå mellan Gemeinschaft och Gesellschaft: Det kan handla om att vara på ett visst sätt för att få ett arbete. Det kan handla om att intressera sig för kunden och dennas preferenser för att kunna bemöta dem i arbetet. Det kan handla om sympatier och andra känslor som väcks gentemot kunden. Det kan handla om att hantera den information som man får om kunden och dennas anhöriga och att hantera relationer dem emellan. Det kan handla om att bemöta kundens frågor om ”extra” tjänster (som kan vara oavlönade) på ett sätt som gör att man ändå kan behålla arbetet.

Denna spänning kan också förklara en iakttagelse som gjorts i litteraturen om konflikter mellan kunder och hushållsarbete, nämligen att de kan vara mycket dramatiska. I en studie från Kalifornien beskriver Hondagneu-Sotelo (2002) så kallade ”blow ups”, d.v.s. konflikter som snabbt eskalerar till sådana proportioner att hushållsarbetare blir avskedade eller säger upp sig på stående fot. (Se även Rollins 1985 och Lutz 2011.) En typ av konflikter som leder till ”blow ups” är de där kunden upplever att den antagna Gemeinschaftliga relationen visade sig vara Gesellschaftliga intressen, t.ex. att hushållsarbetaren, som arbetat i familjen under en period och där relationen upplevs som familjär, begär högre lön och/eller ersättning för extraarbete. I sådana

situationer kan kundens föreställning om att det råder en Gemeinschaftlig relation ruckas. Kunden kan bli desillusionerad och utropa: "Is money all that's important to you?" (Hondagneu-Sotelo 2002:60).

I den internationella debatten om hushållsarbetarnas arbetsvillkor, som nu faktiskt har pågått i ett århundrade, har ökad grad av Gesellschaft ofta föreslagits som lösning på de problem som är förknippade med yrket. I debatten beskrivs ofta hushållsarbetarna som offer för de villkor som familjerna erbjuder dem: svartarbete, inneboende, låga löner, långa arbetstider, muntliga avtal, social isolering, o.s.v. I debatten föreslås ofta att det svarta arbetet skall ersättas av vitt arbete, att muntliga kontrakt ska ersättas med skriftliga, att arbetstider och arbetsinnehåll ska regleras, o.s.v. Många står bakom denna linje, t.ex. internationella och nationella fackliga organisationer, stater och politiska partier. Den grundläggande ambitionen är att skapa arbetsvillkor och relationer till kunder som liknar dem som finns i stora delar av den övriga arbetsmarknaden, d.v.s. Gesellschaft.

Den svenska RUT-debatten är ett eko av denna debatt. Reformens förespråkare hävdade att den skulle innebära att svart arbete blir vitt, vilket i sin tur skulle innebära ökade inkomster för staten och mer kontrollerade arbetsvillkor för hushållsarbetarna. Reformens motståndare hävdade tidigt att reformen är ett steg tillbaka mot ett samhälle där en välsituerad övre medelklass och överklass anlitar hushållsarbetare som städar upp deras smuts. Motståndarna hävdade att reformen skulle leda till etablering av ett låglöneyrke, utfört av kvinnor, framför allt migrantkvinnor, och att de skulle löpa stor risk att bli utnyttjade på olika sätt, t.ex. oavlönat arbete och sexuella övergrepp.

I denna debatt blundar man ibland för att hushållsarbetet alltid - åtminstone delvis - karakteriseras av Gemeinschaft. Hushållsarbetaren träder alltid in i ett hem och en familj och behöver lära känna familjemedlemmarna och deras önsknings och anpassa sitt arbete efter dem. Reaktionen på arbetet kommer från familjemedlemmarna och det blir därför naturligt att hushållsarbetaren blir indragen i den enskilda familjens logik. Ibland leder det till olika former av familjäritet.

Det finns arbetsmiljöproblem som sammanhänger med hushållsarbetets Gemeinschaftliga drag. Eftersom Gemeinschaft inte kan elimineras helt så kan inte heller dessa arbetsmiljöproblem helt uttraderas. Dessa problem kan handla om att hantera relationer till kunder som gör ovälkomna sexuella anspelningar. De kan handla om att hantera sorgen efter att ha fått sluta arbeta i en familj där man fått starka emotionella band till familjens barn. De kan handla om att hantera en nedlåtande inställning från kunden och de känslor som uppstår hos en själv. Den typen av arbetsmiljöproblem, som har stora likheter med de arbetsmiljöproblem som finns inom en rad andra yrken (t.ex. hemtjänst, personlig assistans och barnomsorg) kan inte lösas helt genom ökad grad av Gesellschaft. Den typen av arbetsmiljöproblem behöver undersökas mer utförligt och lösningarna handlar t.ex. om att utbilda hushållsarbetarna och att etablera rutiner för socialt stöd från kollegor och chefer.

Referenser

- Abbott A (1988) *The system of professions: An essay on the division of expert labour*. Chicago: University of Chicago Press.
- Addams J (1896) A Belated Industry. *American Journal of Sociology* 5:536-50.
- Alcón EM, Quinones PG & Bermejo LR (2002) Household Services in Spain: Some Key Explanatory Factors. *The Service Industries Journal* 1:92 – 121.
- Almega (2007) *Professionell hemservice – hushållsnära tjänster*. Kristianstad: Kristianstad Boktryckeri AB.
- Anderson B (2000) *Doing the Dirty Work? The Global Politics of Domestic Labour*. London: Zed Books.
- Anderson N & Hughes KD (2009) The Business of Caring: Women's Self-Employment and the Marketization of Care. *Gender, Work and Organization* 4:381-405.
- Androff DK (2011) The problem of contemporary slavery: An international human rights challenge to social work. *International Social Work* 2:209-22.
- Aristoteles (2009) *A Treatise on Government*. Nedladdad 27 oktober 2011 <http://www.gutenberg.org/files/6762/6762-h/6762-h.htm#2HCH0012>
- Asplund J (1991) *Essä om Gemeinschaft och Gesellschaft*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Aubert V (1956) The Housemaid – An Occupational Role in Crisis. *Acta Sociologica* 3:149-58.
- Aubert T, Eckhoff T & Sveri K (1952) *En lov i søkelyset, Sosialpsykologisk undersøkelse av den norske hushjelplov*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Baude A & Runnström C (1994) (red) *Kvinnans plats i det tidiga välfärdssambället*. Stockholm: Carlsson.
- Baxter J, Hewitt B & Western M (2009) Who uses paid domestic work in Australia? Choice and Constraint in hiring household help. *Feminist Economics* 1:1-26.
- Bikova M (2010) The snake in the grass of gender equality: Au-pairing in women-friendly Norway. I: Widding Isaksen L red. *Global Care Work. Gender and Migration in Nordic Societies*. s. 49-68. Lund: Nordic Academic Press.
- Blackstone Sir W (1893) *Commentaries on the Laws of England*. Philadelphia: J.B. Lippincott Co. Nedladdad 27 Oktober 2011 http://oll.libertyfund.org/index.php?option=com_staticxt&staticfile=show.php%3Ftitle=2140&Itemid=27
- Boserup E (1970/1997) *Women's Role in Economic Development*. London: Earthscan.
- Börjesson, M. & A. Rehn (2009) *Makt*. Stockholm: Liber.

- Calleman C (2006) *Reglering av arbetsmarknad och anställningsförhållanden för hushållstjänster. IFAU (Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering) Rapport 2006:9*. Uppsala. Nedladdad 1 september 2012 <http://www.ifau.se/upload/pdf/se/2006/r06-07.pdf>
- Calleman C (2007) *Ett riktigt arbete?* Säter: Pang förlag.
- Cheever S (2002) The Nanny Dilemma. I: Ehrenreich B & Hochschild AR red. *Global Woman. Nannies, Maids and Sex Workers in the New Economy*. s.31-38, New York: Henry Holt and Company.
- Clegg S (1989) *Frameworks of power*. London: SAGE.
- Cock J (1980) *Maids and Madams: A Study in the politics of Exploitation*. Johannesburg: Ravan Press.
- Colen S (1986) With respect and feelings: Voices of the West Indian childcare and domestic workers in New York. I: Cole, J. red. *All American Women: Lines that Divide, Ties that Bind*. New York: Free Press.
- Constable N (2002) Filipina Workers in Hong Kong Homes: Household Rules and Relations. Ehrenreich B & Hochschild AR red. *Global Woman. Nannies, Maids and Sex Workers in the New Economy*. s.115-41, New York: Henry Holt and Company.
- Coser LA (1967). Greedy Organisations. *European Journal of Sociology* 2:196-215.
- Coser LA (1973) Servants: The Obsolence of an Occupational Role. *Social Forces* 1:31-40.
- Dahl R (1957) The Concept of Power. *Behavioral Science* 2:201-205.
- Davidoff L (1973) Above and below stairs. *New Society* 551:181-183.
- de Ruijter E, van der Lippe T & Raub W (2003) *Trust problems in household outsourcing. Rationality and society* 4:437-507.
- de Ruijter E & van der Lippe T (2009) Getting Outside Help: How Trust Problems Explain Household Differences in Domestic Outsourcing in the Netherlands. *Journal of Family Issues* 3:3-27.
- DeSouza E & Cerqueira E (2009) From the Kitchen to the Bedroom Frequency Rates and Consequences of Sexual Harassment Among Female Domestic Workers in Brazil. *Journal of Interpersonal Violence* 8:1264-84.
- Ehrenreich B (2001) *Nickel and Dimed. On (Not) Getting By In America*. New York: Henry Holt and Company.
- Ehrenreich B & Hochschild AR (2002) Introduction. I: Ehrenreich B & Hochschild AR red. *Global Woman. Nannies, Maids and Sex Workers in the New Economy*. s.1-13, New York: Henry Holt and Company.
- Engelstad F (1999) Maktbegrepet etter max Weber. I: Engelstad F red. *Om makt – Teori og kritikk*. s.15-42, Oslo: Gyldendal.
- European Commission (2010) *Opening Europe's doors to unskilled and low-skilled workers: A practical handbook*. Luxembourg: Publications Office of the European Union Nedladdad 15 oktober 2011 http://ec.europa.eu/bepa/pdf/publications_pdf/special_editions/practical_handbook.pdf
- EUROSTAT (2008) *The life of women and men in Europe. A statistical portrait*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

- EUROSTAT (2010) *Income and living conditions in Europe*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Fauve-Chamoux A (2004) (red) *Domestic Service and the Formation of European Identity*. Bern: Peter Lang.
- Fjell TI (2010) Doing gender equality. Cleaners employed in Norwegian middle-class homes. I: Widding Isaksen L red. *Global Care Work. Gender and Migration in Nordic Societies*. s. 97-114. Lund: Nordic Academic Press.
- Foucault M (1983) *Vansinnets historia under den klassiska epoken*. Lund: Arkiv förlag.
- Foucault M (1987) *Övervakning och straff*. Lund: Arkiv förlag.
- Foucault M (2011) *Vetandets arkeologi*. Lund: Arkiv förlag.
- Fredrick C (1914) *The New Housekeeping. Efficiency studies in home management*. New York: Doubleday, Page and Co.
- French JRP & Raven B (1959). The bases of social power. I: Cartwright D red. *Studies in Social Power*. s.150-167, Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Försäkringskassan (2011) *Försäkrad när du bor eller arbetar i Sverige*. Nedladdad 1 november 2011 http://www.forsakringskassan.se/irj/go/km/docs/fk_publishing/Dokument/Publicationer/Faktablad/ovr_4068_forsakrad_nar_du_bor_eller_arbetar_i_sverige.pdf
- Galotti M (2009) The Gender Dimension of Domestic Work in Western Europe. *International migration papers no. 96*, Geneva: Interantional Labour Office. Nedladdad 20 oktober 2011 <http://www.ilo.org/public/english/protection/migrant/download/imp/imp96.pdf>
- Gavanas A (2010) *Who cleans the welfare state?* Research Report. Stockholm: Institutet för framtidsstudier.
- Gavanas A & Mattsson AD (2011) *Bland Rolexklockor och smutsiga trosor Om skattereduktioner och segmentering på den svenska hushållstjänstemarknaden*. Arbetsrapporter 2009:9, Stockholm: Institutet för Framtidsstudier. Nedladdad 7 december 2011 http://www.framtidsstudier.se/wp-content/uploads/2011/11/Arbetsrapport_2011_nr.7.pdf
- Goffman E (1959) *Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Doubleday.
- Gregson N & Lowe M (1994) *Servicing the Middle Classes class: gender and waged domestic labour in contemporary Britain*. London: Routledge.
- Gustafsson T (2007) Intresset ljuger aldrig! *Borås Tidning* 1/8.
- The Hand That Rocks the Cradle*. Amerikansk thriller från 1992 i regi av Curtis Hanson.
- Higgs E (1986) *Domestic Servants and Households in Rochdale 1851-1871*. New York: Garland.
- Hirdman Y (2001) *Genus. Om det stabila föränderliga former*. Malmö: Liber.
- Hochschild AR (2002) Love and Gold. I: Ehrenreich B & Hochschild AR red. *Global Woman. Nannies, Maids and Sex Workers in the New Economy*. s.15-30, New York: Henry Holt and Company.
- Hondagneu-Sotelo P (2001) *Doméstica*. Berkeley: University of California Press.
- Hondagneu-Sotelo P (2002) Blowups and Other Unhappy Endings. I: Ehrenreich B & Hochschild AR red. *Global Woman. Nannies, Maids and Sex Workers in the New Economy*. s.55-69, New York: Henry Holt and Company.

- ILO (International Labour Organization) (1951) *The Status and Conditions of Employment of Domestic Workers*. Meeting of Experts, Geneva, 2-6 July 1951, Report 3.
- ILO (International Labour Organization) (2010) *Text of the Convention Concerning Decent Work for Domestic Workers*. Nedladdad 6 mars 2013 http://www.ilo.org/ilc/ILCSessions/100thSession/reports/provisional-records/WCMS_157836/lang-en/index.htm
- ILO (International Labour Organization) (2011a) *Domestic Work. Policy Brief 1. Remuneration in domestic work*. Nedladdad 6 mars 2013 http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---travail/documents/publication/wcms_155654.pdf
- ILO (International Labour Organization) (2011b) *Domestic Work. Policy Brief 2. Working hours in domestic work*. Nedladdad 6 mars 2013 http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---travail/documents/publication/wcms_156070.pdf
- ILO (International Labour Organization) (2011c) *Domestic Work. Policy Brief 4. Global and regional estimates on domestic workers*. Nedladdad 6 mars 2013 http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---travail/documents/publication/wcms_155951.pdf
- James N (1992) Care = Organization + Physical Labour + Emotional Labour. *Sociology of Health and Illness* 4:488-509.
- Katzman D (1978) Domestic Service: Woman's Work. I: Strombern A & Harkness S red. *Women Working*. s. 377-91, Palo Alto, California: Mayfield.
- Kindler M (2009) The relationship to the employer in migrant's eyes: the domestic work Ukrainian migrant women in Warsaw. *Cahiers de l'Urmis* 12 Nedladdad 15 maj 2012 <http://urmis.revues.org/index853.html>
- Kofman E, Phizacklea A, Raghuram P & Sales R (2000) *Gender and International Migration in Europe: employment, welfare and politics*. London: Routledge.
- Konjunkturinstitutet (2005) *Samhällsekonomiska effekter av att införa en skattedifferentiering för hushållsnära tjänster*. Stockholm: Konjunkturinstitutet.
- Kronlid J (2007) Från svart till grå zon. *Aftonbladet* 22/8:28-29.
- Lan P-C (2003) Negotiating Social Boundaries and Private Zones: The Micropolitics of Employing Migrant Domestic Workers. *Social Problems* 4:525-49.
- Leppänen V (2008a) Besvärliga vårdtagare inom hemtjänsten. *Socionomens forskningssupplement* 23:28-41.
- Leppänen V. (2008b) Coping With Troublesome Clients in Home Care. *Qualitative Health Research* 9:1195-1205.
- Leppänen V & Dahlberg L (2012a) *Vilka arbetar med vita hushållstjänster?* Kristianstad: Högskolan Kristianstad, Skrifter utgivna vid Högskolan Kristianstad Nr 2.
- Leppänen V & Dahlberg L (2012b) *Arbetsvillkor och trivsel bland anställda inom hushållstjänster*. Kristianstad: Högskolan Kristianstad, Skrifter utgivna vid Högskolan Kristianstad Nr 3.
- Lukes S (1974) *Power: A radical view*. Basingstoke: Palgrave.

- Lundvall I (16 maj 2012) Muntlig uppgift om löner för vissa hushållsarbetare, ekonomiassistenter/städare, vårdbiträden och undersköterskor. Inga Lundvall är facklig förtroendevald vid Kommunal Skärholmen.
- Lutz H (2008) When Home Becomes a Workplace: Domestic Work as an Ordinary Job in Germany? I: Lutz, H red. *Migration and Domestic Work A European Perspective on Global Theme*. s.43-60, Aldershot, England: Ashgate.
- Lutz H (2011) *The New Maids: Transnational Women and the Care Economy*. London: Zed Books.
- Magnusson L (2000) Den svenska arbetslösheten i ett längre perspektiv. *Ekonomisk Debatt* 1:33-42.
- Mead GH (1934) *Mind, Self, & Society from the standpoint of a Social Behaviorist*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Meagher G (2003) *Friend or Flunkey? Paid Domestic Workers in the New Economy*. Sydney: University of New South Wales Press.
- Mendez JB (1998) Of Mops and Maids: Contradictions and Continuities in Bureaucratized Domestic Work. *Social Problems* 1:114-35.
- Migrationsverket (2013) *Uppehållstillstånd och uppehållsrätter 2011*. Nedladdad 6 Mars 2013 <http://www.migrationsverket.se/info/6067.html>
- Moberg K (1978) *Från tjänstehjon till hembiträde: en kvinnlig låglönegrupp i den fackliga kampen 1903-1946*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Morgan G (2006) *Images of Organization*. Thousand Oaks, CA: SAGE.
- Nelson MK (1990) *Negotiated Care: The Experience of Day Care Providers*. Philadelphia: Temple University Press.
- Nyberg A (1989) *Tekniken – kvinnornas befriare? Hushållsteknik, köpevaror, gifta kvinnors hushållsarbets tid och förvärvsdeltagande 1930-talet-1980-talet*. Doktorsavhandling vid Tema Teknik och social förändring vid Universitetet i Linköping, Linköping studies in Arts and Science.
- OHCHR (Office of High Commissioner for Human Rights) (2011) *Rights of migrant domestic workers in Europe*. Nedladdad 5 oktober 2011 http://www.europe.ohchr.org/Documents/Publications/Study_Domestic_Migrant_webversion.pdf
- Parrenas RS (2001) *Servants of Globalization: Women, Migration, and Domestic Work*. Stanford University Press.
- Platzer E (2007) *Från folkhem till karriärhushåll Den nya husliga arbetsdelningen*. Lund: Arkiv Förlag.
- Regeringens proposition 2006/07:94 *Skattelättnader för hushållstjänster, m.m.*
- Regeringens proposition 2007/08:147 *Nya regler för arbetskraftsinvandring*.
- Regeringens proposition 2008/09:77 *Ett enklare system för skattereduktion för husarbete*.
- Rollins J (1985) *Between Women: Domesticity and Their Employers*. Philadelphia: Temple University Press.
- Romero M (1992) *Maid in the USA*. New York: Routledge.

- Rutbarometern (2012). *Hur ser trenderna ut för Rut-företagen?* Nedladdad 14 april 2012 <http://abouttime.se/rutportalen/rutbarometern>
- Salmon LM (1897) *Domestic Service*. New York: Macmillan.
- Salzinger L (1991) A maid by another name: The transformation of "dirty work" by Central American immigrants. I: Burawoy ME. Red. *Ethnography Unbound: Power and Resistance in the Modern Metropolis*. s.139-60, Berkeley: University of California Press.
- Sarti R (2005) *Conclusion Domestic Service and European identity*. Nedladdad 20 maj 2012 http://www.uniurb.it/scipol/drs_servant_project_conclusion.pdf
- Schierup C-U, Hansen P & Castles S (2006) *Migration, Citizenship, and the European Welfare State*. Oxford: Oxford University Press.
- SFS 1833:43 *Kongl. Maj:ts Förnyade Nådiga Lego-Statga för Husbönder och Tjenstehjon: Gifwen Stockholms Slott den 23 November 1833*.
- SFS 1970:943 *Lag om arbetstid m.m. i husligt arbete*.
- SFS 2007:346 *Lag om skattereduktion för hushållsarbete*.
- Skatteverket (2007) *Skattereduktion för hushållsarbete*. SKV 345 utgåva 1.
- Skatteverket (2011) *Om RUT och ROT och VITT och SVART*. Rapport 2011:1. Nedladdad 8 december 2011 <http://www.skatteverket.se/download/18.5fc8c94513259a-4ba1d8000174/rapport201101.pdf>
- Skatteverket (2012) *Statistik Husarbete 2011-01-01 – 2011-12-31. Antal köpare*. Nedladdad 2 april 2012 <http://www.skatteverket.se/omskatteverket/press/pressmeddelanden/riks/2012.4.71004e4c133e23bf6db800010538.html>.
- Skatteverket (2013) *Skatteverkets pressmeddelande. Intresset för rutavdrag ökar kraftigt*. Nedladdad 25 januari 2013 <http://www.skatteverket.se/omskatteverket/press/pressmeddelanden/riks/2013/2013/intressetforrutavdragokarkraftigt.5.2b543913a42158acf800025965.html>
- Sköld L (2009) *Hushållsnära tjänster – mest för höginkomsttagare. Välfärd Nr 2, Statistiska Centralbyrån*. Nedladdad 8 december 2011 http://www.scb.se/statistik/_publikationer/LE001_2009k02_T1_12_A05T10902.pdf
- Sköld L & Heggeman H (2011) *RUT vanligast efter 85. Statistiska centralbyrån*. Nedladdad 8 december 2011 http://www.scb.se/statistik/_publikationer/LE0001_2011K01_TI_02_A05TI1101.pdf
- SOU 1952:38 *Hemhjälp Bostadskollektiva kommitténs betänkande*. Stockholm: Socialdepartementet.
- SOU 1968:67 *Arbetstid m.m. i husligt arbete. Betänkande avgivet av Utredningen angående hembiträdeslagstiftnigen*.
- SOU 1996:55 *Slutbetänkade från Invandrarpolitiska kommittén*.
- SOU 2010:40 *Cirkulär migration och utveckling*.
- Statistiska centralbyrån (1975) *Folk- och bostadsräkningen 1975*. Stockholm: Sveriges officiella statistik. Statistiska centralbyrån.
- Statistiska centralbyrån (2011a) *Tidsanvändningsstudien 2010: Hemarbetet mer jämlikt*. Nedladdad 25 oktober 2011 http://www.scb.se/Pages/PressRelease____319925.aspx

- Statistiska centralbyrån (2011b) *Arbetskraftsundersökningarna. September 2011*, Pressmeddelande från Statistiska centralbyrån. Nedladdad 20 maj 2012 http://www.scb.se/Pages/PressRelease____322060.aspx
- Statistiska centralbyrån (2012) *Företagsregistret*. Nedladdad den 15 januari 2013 http://www.scb.se/Pages/List____19851.aspx
- Statistiska centralbyrån (2013) *Arbetskraftsundersökningarna, årsmedeltal 2012. Pressmeddelande från Statistiska centralbyrån*. Nedladdad 12 februari 2013 http://www.scb.se/Pages/Press-Release____349903.aspx
- Stenum, H (2010) Au-pair migration and new inequalities: The transnational production of corruption. I: Widding Isaksen L red. *Global Care Work. Gender and Migration in Nordic Societies*. s. 23-48'. Lund: Nordic Academic Press.
- Sundbo J (1997) The Creation of Service Markets to Solve Political-Sociological Problems: The Danish Home Service. *The Service Industries Journal* 4:580-602.
- Svenskt näringsliv (2006) *Hjälptidsbrist! I tjänstesektorn finns stor potential till nya jobb*. Stockholm: Svenskt Näringsliv.
- Szebehely M (1995) *Vardagens organisering. Om vårdbiträden och gamla i hemtjänsten*. Lund: Arkiv Förlag.
- Tönnies F (1887) *Gemeinschaft und Gesellschaft: Abhandlung des Communismus und des Socialismus als empirischer Culturformen*. Leipzig: Fues.
- Ungerson C (1983) Why do women care? I: Finch, J & Groves, D (red) *A Labour of Love: Women Work and Caring*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Waerness K (1983) *Kvinnor och omsorgsarbete*. Stockholm: Prisma.
- Weber M (1968) *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. New York: Bedminster Press.
- Windebank J (2007) Outsourcing women's domestic labour: the Cheque Emploi-Service Universel in France. *Journal of European Social Policy* 3:257-70
- Wrigley J (1999) Hiring a Nanny: The Limits of Private Solutions to Public Problems. *The Annals of the American Academy* 565:162-74.
- Yeoh B & Huang S (1998) Negotiating Public Space: Strategies and Styles of Migrant Femal Domestic Workers in Singapore. *Urban Studies* 3:583-602.
- Zelizer VA (2005) *The Purchase of Intimacy*. Princeton: Princeton University Press.

